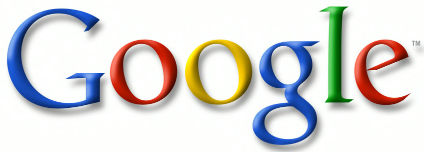
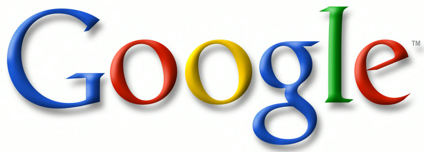
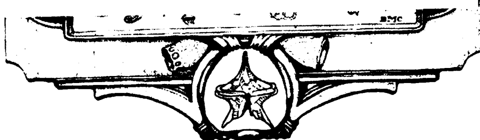
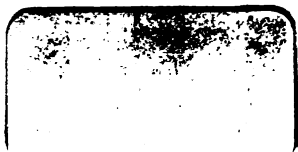

5

SEAL OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA
LET THERE BE LIGHT
1868

Nogle Billeder

af

Kiøbenhavn under Choleraepidemien.

Af

J. C. Magnus.

Kiøbenhavn.

Forlagt af C. C. Lose & Delbanco.

Thieles Bogtrykkeri.

1853.

[illegible]

I.

Tilstanden blandt den fattige Deel af Befolkningen. — Almindeligt Hospital. — Lille Kiøbenhavn. — Frelserens Arbeidshuus og Nicolai Arbeidshuus. — De Fattiges Boliger. — Fattigdirectionens Virksomhed. — Tilstanden i Straffeanstalterne og i Statens civile Arrest. — Den jødiske Menigheds Fattigforsørgelse.

Den ondartede Epidemi, som i saa lang Tid har raset indenfor Hovedstadens Volde, synes for denne Gang at være ophørt, efterat have anrettet stor Ødelæggelse iblandt os, og det beleilige Øieblik til at betragte, hvad der er foregaaet i vor Midte, og til at afsløre de Brøst, hvorunder vi Alle have lidt, turde netop nu være kommet, fordi de modtagne Indtryk ere i friskt Minde, medens med Farens Ophør den Ængstlighed og Bekymring, der havde bemægtiget sig Gemytterne, har veget Pladsen for Rolighed og Besindighed. De følgende Linier ere et ringe Bidrag til at oplyse om Forholdene og Tilstandene under Choleraepidemien.

Skiønt Choleraen hos os har bortrykket talrige Offre i de Riges Boliger, er den dog fornemmelig Proletariatets Sygdom, fordi den i de der herskende ugunstige Livsforhold kun finder en altfor frodig Jordbund. Hvor ønskeligt var det derfor ikke, hvis de Ord kunde blive til Sandhed, som Forfatteren af „Et Værn mod Choleraen,“ et Skrift, der sikkert er i de Flestes Hænder, har udtalt, naar han siger: „Hvad der fornemmelig og uden Modsigelse skeer overalt, hvor Choleraen

udbryder, maa blive en vedvarende Foranstaltning. En naturlig Udjevning mellem Rigdom og Fattigdom finder med Lethed Sted under Choleraen, da Vellevnet paa den ene og Mangel paa den anden Side ere lige virksomme Aarsager til Sygdommen. Saafremt man erkiender dette, kan denne saa-frygtede Sygdom blive til Velsignelse for hele Menneskeheden, naar vi ville beslutte os til at forstaae en alvorlig, verdenshistorisk Paamindelse." Vi have modtaget en saadan Paamindelse, og det kommer nu kun an paa, om vi ville forstaae den.

Choleraen kræver altsaa, som sagt, sine fleste Offre blandt den fattige Deel af Befolkningen; vi ville derfor undersøge de Fattiges Tilstand under Epidemien, og først henvende Blikket paa den Deel af de Fattige, der ikke er istand til ved eget Arbeide at erhverve et nødtørftigt Udkomme, men i hvis sørgelige Lod det er faldet, at tye til det kiøbenhavnske Fattigvæsens Forsørgelse eller Understøttelse. De Fattige forsørges, som bekiendt, i særegne dertil indrettede Hospitaler og Arbeidshuse, og det største af disse er Almindeligt Hospital, i hvilket, efter Fattigdirectionens, ved en langvarig Praxis beviste Paastand over 1200 Almisselemmer kunne sammenstuves, medens der neppe findes en eneste Læge, som vil indrømme, at over Halvdelen af dette Antal burde indlægges her. Hr. Doctor L. J. Brandes har allerede for over et Aar siden i en med varm Medfølelse for de Ulykkelige skreven Afhandling givet en gribende Skildring af Livet i Lemmestiftelsen, dette Sted, der har Æren af at være en af de mest menneskeopfyldte Pletter paa vor Jord, og hvor den stræbsomme, uden egen Brøde i Armod faldne Borger, den skikkelige og troe Tienestepige, Arbeidsmanden, som har tient fra Haand til Mund og som ikke er istand til at samle sig en Nødskilling, naar han skal ernære en Familie, lægges ved Siden af den fordrukne Tigger, den løsladte Forbryder og den mest udsvævende Gadestrygerske. Stuerne ere i dette Hospital saa overfyldte med Senge, at man neppe kan komme ind imellem dem; Fødemidlerne tilligemed andre Sager giemmes i selve Sengen ved

Fødderne; fra de tætbepakkede Gange kan ingen frisk Luft komme ind, og Atmosphæren er altsaa qvælende; det er umuligt at gaae igiennem Stuerne uden at blive besængt med Utøi, og overalt møder Øiet Ureenligheden i dens væmmeligste Skikkelser. — „Vil man have en Forestilling om de Piinsler, et saadant Samliv kan berede en ulykkelig Syg," siger han, „saa gaae man op paa Lemmestuerne en Torsdag eller Søndag Aften, naar det er blevet mørkt, og de Syge ere faldne i Ro. Op ad Trapperne komme ravende snart een, snart flere af Lemmerne, der ere blevne forsinkede ude. Det er nogle af dem, som have været omkring i Byen og tigget og som nu komme berusede hiem. Det varer sieldent længe, førend en saadan faaer yppet Klammeri... Støien har imidlertid vækket en af de Syge, der lide af Krampetilfælde, og hvoraf der altid findes ikke faa paa Lemmeafdelingen; hun vaagner op i Forskrækkelse, faaer Krampe, og Huset gienlyder og vil maaskee gienlyde hele Natten af hendes giennemtrængende Skrig. Og rundt omkring vaagne nu de Syge, een efter den anden; og medens de Drukne støie og Krampepatienten hviner, vil i den lange søvnløse Nat Erindringen om et Hiem, om Omgivelser med menneskelige Følelser træde frem for disse Ulykkelige, og dobbelt tungt ville de føle det Uhyggelige ved et Liv i Lemmestiftelsen."

Saaledes er Tilstanden under sædvanlige Forhold paa almindeligt Hospital, beskreven for over et Aar siden af en af Hospitalets egne Læger, der, sikkert i Haab om at Fattigdirectionen vilde indsee Manglerne og selv raade Bod paa dem, snarere har skildret Virkeligheden med for svage end med for stærke Farver. Man tænke sig nu, hvis Phantasien ikke afmægtig gyser tilbage, hvorledes Tilstanden har været i dette Hospital under Choleraepidemien. Rigtignok maatte Enhver kunne indsee, at dette Sted, hvor over 1200 menneskelige Væsner vare samlede under de mest ugunstige hygieiniske Forhold, maatte blive et af Hovedbrændpunkterne under Epidemien; men dog maae vi lade Hr. Fattigdirecteur Herforth vederfares

den Retfærdighed, at han saae Faren tydeligere end nogen Anden, da han lige ved Epidemiens Begyndelse forudsagde, at Choleraen vilde slaae et svært Slag paa almindeligt Hospital og bortrykke trehundrede Mennesker! Maa man imidlertid erkiende, at han har været fremsynet, kan man neppe paastaae, at han har været forsynlig, thi ikke en eneste præventiv Foranstaltning var truffen for at undgaae den truende Fare, hvis man ikke vil kalde det en forebyggende Foranstaltning, at han strax bestilte 200 Ligkister, hvoraf dog kun, saavidt jeg veed, Halvdelen modtoges.

Epidemiens Oprindelse kan vel dateres derfra, at den saakaldte Dunzfeldts Gaards 1ste Sal toges til Cholerahospital, medens Stuen og 2den Sal idetmindste i otte Dage vedbleve at være Lemmeafdelinger, og senere hen blev en stor Stue i den nye Bygning midt inde mellem Lemmestuerne ligeledes tagen i Brug. Sygevogterne, Gangkonerne og Vaagekonerne bestode for en stor Deel af Ladegaardslemmer, assisterede af fiollede Drenge og Piger, der naturligviis ogsaa vare Lemmer. Til Oppasning af alle Localerne i Stueetagen havde man een Stuekone, een Gangpige og een af de alt omtalte Assistenter. Gangpigerne havde 12 Sk. daglig og den jammerlige Lemmekost for 12 Timers Arbeide; senere fik de, efter gientagen Indstilling, et Tillæg af 4 Sk. De første Stuekoner havde 24 Sk. i Døgnet, og maatte paa Grund af de locale Forhold sove i samme Værelse som Patienterne, men derfor døde ogsaa f. Ex. i een Stue tre lige efter hinanden. Og hvorledes dette Personale røgtede sit besværlige og ansvarsfulde Kald, kan kun den danne sig en Forestilling om, der veed, at Patienterne, der skulde bringes over paa Cholerastuerne, toges ud af Sengene og ofte laae paa Gulvet i halve og hele Timer, inden de bleve borttransporterede; at det ordinerede Iis og Vinen i flere Timer ikke var hentet eller givet Patienterne; at disse laae med blottede Arme og Been ude af Sengen; at Liigsedler heftedes paa Personer, der endnu hørte til de Levendes Tal; at Hovedpuderne, hvorpaa de hvilede dem i Dødskampen,

reves bort under dem, og at alle disse uforsvarlige Misligheder kun under Lægernes umiddelbare Tilsyn bleve afhiulpne. I Værelser, der vare 14 Alen lange, 12 Alen brede og 5 Alen høie, saae man 30, 40 indtil 70 Senge, i hvilke de Sunde laae Side ved Side med Døende og Døde *), ja i Begyndelsen havde man ikke engang Reconvalescentstuer. Og som om det ikke var tilstrækkeligt, at alle de Elementer, der give Choleraen Næring: den afskyeligste Ureenlighed, en qvælende Luft, Drukkenskab og allehaande Udsvævelser her i rigeligt Maal vare tilstede, sørgede Fattigdirectionen for, at Bespiisningen stod i Samklang med alt det Øvrige; thi Kaal og Erter udgiorde Hospitalslemmernes eneste Kost, idetmindste i den første halve Tid af Epidemien. Man skulde synes, at det ikke var muligt at gaae videre i den her angivne Retning, men Fattigdirectionen har giort det Umulige muligt; thi hvad skal man sige, naar man erfarer, at Directionen havde lige bag ved Hospitalet til sit private Brug indrettet et Liighuus paa Larsens Plads, hvor, som bekiendt, en Mængde Arbeidere ere beskæftigede, og i dette henlaae ofte 50 til 100 Liig, nogle endog i hele otte Dage, formodentlig af Mangel paa Liigkister, uden at komme i Jorden. Mod Slutningen af Epidemien forvandlede man ogsaa Porten til Dunzfeldts Gaard, der støder umiddelbart op til Amaliegade, og hvor Opgangen til Lemmestuerne findes, til en Liigstue, og forrest i denne stode Liigkister med Krandse, i Midten stode Kister med Etiquetter, men bagest stode Liig i Kister, hvis Laag ikke engang var tilslaaet. Hvad Under, at den pestagtige Stank opfyldte

---

*) Et saadant Værelse indeholder 6720 Cubikfod Luft; men der gives Lemmestuer paa almindeligt Hospital, som ikkun indeholde 2560 Cubikfod. Hver Patient har altsaa neppe havt 100 Cubikfod Luft, især naar man fraregner den Plads, som Sengene og det øvrige Inventarium optage, medens de nøisomste Læger forlange 300 og andre endog indtil 500 Cubikfod Luft for hver Patient i et vel indrettet Hospital. See: Uldall, Haandbog i Sundhedspolitiet.

ikke blot Hospitalets Gaard, men ogsaa Amalienborg og de tilstødende Gader, hvor sikkert en Mængde Mennesker maatte bøde for dette farlige Naboskab med Livet. Hvad Under at Epedemien Dag for Dag giorde de meest forfærdelige Fremskridt og snart endog havde overskredet de af Hr. Fattigdirecteuren angivne Grændser. Hvad Under, at al Commando, Disciplin og Orden vare nærved at ophøre, da Sygdommen havde naaet sit høieste Punkt. I Kielderstuerne i Nybygningen døde saaledes de fleste Lemmer, uden at man tænkte paa at evacuere den, i andre Stuer laae Mandfolk og Fruentimmer mellem hverandre, og i en tredie Stue vare Mandfolk de qvindelige Patienters Sygevogtere.

Forgiæves anmodede Hospitalets Læger Fattigdirectionen om at skaffe Plads, ja erklærede det endog for Manddrab, at undlade det, forgiæves udtalte den Berlingske Tidende de saa centnertunge Ord: „at Directionen snart ikke mere vilde behøve at rømme Hospitalet, thi det vilde skee af sig selv," forgiæves satte endog Indenrigsministeriet i den ellevte Time, da det vistnok ogsaa allerede var for sildigt, sig i Bevægelse og befalede Fattigdirectionen at foretage dette Skridt; med en stoisk Rolighed, som Bevidstheden om en god Sag kun pleier at give, hørte Fattigdirectionen paa Alt, men giorde Intet for at afhiælpe det af Alle saa dybt følte Onde. Dog jo, den giorde dog Noget; da Epidemien, ikke paa Grund af Fattigdirectionens Bestræbelser, men paa Grund af Forsynets Barmhiertighed omsider standsede paa almindeligt Hospital, var den imidlertid udbrudt i Vartou, og nu besluttede Fattigdirectionen at indlægge de nye Cholerapatienter paa Hospitalet, altsaa paany at bringe Smitstoffet derind, og denne Forholdsregel, som den med den største Haardnakkethed vilde sætte igiennem, strandede kun paa de ved Hospitalet ansatte Lægers energiske Protest. Og spørger man nu, hvorledes Stemningen var paa dette rædselsfulde Sted, saa er Svaret, at nogle af Lemmerne vel vare modtagelige for Religionens Trøst og af egen Drift forlangte at faae det hellige Sacramente af deres Præst,

medens Mangfoldige derimod vare Apathiens eller Fortvivlelsens Bytte; men den Tro var almindelig iblandt dem, at Fattigdirectionen lod dem forblive i denne Pesthule uden at lytte til den almindelige Opfordring, at evacuere, alene i den Hensigt, at de alle skulde døe, og om dette end ikke skete, saa er Resultatet dog forfærdeligt, thi af de Angrebne bukkede henved 90 Procent under, af de 1200 Lemmer, der fandtes paa Hospitalet ved Choleraens Udbrud, døde langt over 400, altsaa idetmindste hvert tredie, og dette Resultat er ikke blevet overtruffet, hverken under Pesten i Kiøbenhavn i Aaret 1711 eller i det blodigste Slag, som nogensinde er blevet leveret.

Menneskevennen maatte fortvivlet vende sig bort fra dette til Elendighed og Død indviede Sted, hvis denne mørke Skildring ikke ogsaa havde sit Lyspunkt, der vidner om, at „Vor Herre giør Vinden mild for det klippede Lam." Lyspunktet her er den Nidkiærhed og Opoffrelse, hvormed Stiftelsens Læger kæmpede mod Sygdommen, samt den Trøst og den aandige Oplivelse, som baade de Sunde og de af Sygdommen Angrebne fandt hos deres Præst; den bedste Løn for disse Mænds bramfrie, velsignelsesrige Virksomhed er Bevidstheden om, at de troligen have opfyldt deres Pligt, det var at ønske, at Fattigdirectionen kunde nyde den samme Løn.

Vi ville nu betragte en anden Stiftelse for Fattiglemmer, nemlig det for Enden af Amaliegade paa Toldbodpladsen beliggende saakaldte „Lille Kiøbenhavn." Her have 117 Familier, bestaaende af Mand og Kone — thi Børn taales ikke i denne Stiftelse, — hver et lille Kammer omtren 5 Alen i Qvadrat og 3 Alen høit, medens to Familier enes om et Kiøkken. Beboerne modtage om Vinteren et Brød om Ugen, men have for Resten kun Huusly. Stedforholdene ere usædvanlig gunstige; Husene ere byggede omtrent som i Nyboder, og Pladsen mellem de forskiellige Rækker Huse er bred og rummelig; Luften er frisk og sund, og til alle Husene have Lys og Sol uhindret Adgang med Undtagelse af en eneste Gyde, der støder tæt op til et høit Plankeværk; hele Befolk-

ningen i denne Gyde uddøde ogsaa under Choleraen, og eftersom Husene vare aflukkede, da nærværende Forfatter besøgte Stedet, kunde han kun udvendig fra overbevise sig om, at Kamrene i denne Gyde vare mindre og lavere end de øvrige. De andre locale Forhold ere imidlertid, som sagt, gunstige, og denne Stiftelse kunde være en Mønsterbolig, hvis den ikke bar det samme mørke og uhyggelige Præg, som Fattigdirectionen paatrykker Alt, hvad der ligger indenfor dens Omraade. Bygningerne ere saaledes opførte lige med Jorden uden Kiældere; Gulvene ere paa mangfoldige Steder raadne og danne sande Faldgruber; Væggene og Vinduerne ere aldeles utætte, saa at der, endog naar Veiret er godt, trækker afskyeligt, og Lofterne have de gamle Folk i flere Kamre selv udspækket med Blaar. Disse Boliger skulle rigtignok nedrives i Aaret 1863, da Bygningerne, der ere opførte i Aaret 1795 efter Ildebranden, kun tilhøre Fattigvæsenet, medens Grunden til den Tid bliver Kiøbenhavns Toldbods Eiendom; men da Fattigvæsenet endnu i ti Aar har Nytten og Brugen af dem, synes det, at være en nogen vidtdreven Oeconomi, at lade dem saaledes forfalde.

Til disse 117 for største Delen gamle og svage Familier havde Fattigdirectionen kun ansat en eneste Sygevogterske, og Epidemiens Fremskridt forandrede aldeles ikke Forholdene. Ifølge den meddeelte Beskrivelse af Leilighederne, i hvilke der kun kan være Plads til een Seng, er det sikkert indlysende for Enhver, at ikke en eneste Cholerapatient burde have henligget der, men at man tvertimod strax burde have henflyttet enhver Angreben til et af Hospitalerne. Fattigdirectionen vilde det dog anderledes. I Husene henlaae nogle og tredsindstyve Patienter, og heraf døde 48 paa selve Stedet, medens der af Stiftelsens til Hospitalerne henflyttede Patienter døde 21, ialt altsaa 69, eller omtrent hvert tredie Individ, den sædvanlige Taxt i de til Fattigdirectionens Omsorg betroede Hospitaler og Stiftelser. Den visiterende Læge kunde undertiden ikke komme ind i Kamrene, fordi Liget af den ene

af Beboerne spærrede Døren, medens den Anden laae syg, og disse Liig henlaae i flere Dage ubegravede af Mangel paa Liigkister. Man havde ikke engang giort sig den Uleilighed, at aabne Adgangen til Liighuset, der ofte rummede otte til ti Liig, fra Pladsen udenfor Husene; Døren dertil vendte og vender endnu i dette Øieblik ud til en smal Gang, paa hvis modsatte Side findes Beboelsesleiligheder. Forgiæves henvendte man sig gientagne Gange til Directionen, forat bede den om at ordne disse Forhold, der vare aldeles utaalelige, især fordi Mand og Kone laae sammen, saa at den Sunde altsaa maatte dele Leie med den Syge. I den første Tid af Epidemien blev der ikke giort det Ringeste; først senere lykkedes det den overordentlige Sundhedscommission at faae en Inspecteur, 4 Sygevogtere og en Sygevogterske ansatte. En stor Ulempe, som ei heller bør gaae upaatalt hen, var det ogsaa, at Fattigforstanderen boede paa Frederiksberg, saa at de gamle og svage Folk i den trykkende Sommervarme maatte gaae fra Enden af Amaliegade derud, forat faae den nødvendige Paategning af ham til at erholde Frijord; og Følgen heraf var atter, efter en anseet Læges Forsikring, at naar de kom hiem fra denne besværlige Vandring, bleve de ofte selv angrebne af Cholera. Først i en senere Periode af Sygdommen blev denne høist uforsvarlige Ulempe afhiulpen.

I Frelserens Arbeidshuus paa Christianshavn gik det ikke synderlig bedre til. Her have 130 Lemmer, der vel ikke ere aldeles uskikkede til at arbeide, men som dog ikke besidde Førlighed eller Kræfter nok til selv at fortiene det Nødvendige til Livets Ophold, Tag over Hovedet, Middagsmad og et Brød om Ugen, medens de selv ved deres Arbeide maae forskaffe sig Klæder og alle andre Fornødenheder. Man skulde nu synes, at dette allerede vilde falde svagelige eller gamle Folk vanskeligt nok, selv naar de havde uindskrænket Raadighed over deres Tid. Men dette er saa langtfra Tilfældet, at de gamle Koner to Dage ugentlig maae forrette Vadsk, Reengiøring og anden Huusgierning for Directionen; og da Tid er Penge, kan man ikke nægte, at

Lemmerne paa denne Stiftelse rigeligt betale, for hvad de modtage, idet de som Vederlag for det Ydede maae arbeide for Fattigdirectionen, hvilket neppe kan gives Medhold, naar denne ikke overtager deres fuldstændige Forsørgelse. Ved at spinde i selve Stiftelsen ere de istand til at fortiene 4 til 6 Sk. daglig, og da Udgangstiden kun er fra Kl. 12—3, kunne de ikke arbeide i Byen, men ere som oftest tvungne til at lade sig nøie med denne usle Fortieneste.

De locale Forhold i dette Arbeidshuus ere høist ugunstige. Med Undtagelse af en temmelig rummelig Forgaard er den øvrige Plads stærkt bebygget og omgiven af høie Mure; Pladsen mellem Bag- og Sidebygningerne kan snarere kaldes Gange end Gaarde. Foruden Lemmestiftelsen findes her et Par Sygestuer for Patienter, der lide af Udslet og gamle Saar, og som en Mærkelighed maa det endnu anføres, at Fattigdirectionen har fundet det passende her at anlægge en Skole for 300 Børn, der have Indgang tilfælleds med de øvrige Beboere, formodentlig for at Eleverne, naar de gaae til og fra Skolen, skulle lære Dyd og gode Sæder af Lemmerne. Nærværende Forfatter maa med Undseelse bekiende, at han ved sin første Undersøgelse af Stedforholdene var enfoldig nok til ikke engang at spørge, om den her anlagte Skole vedblev under Choleraepidemien, efterat Hospitalet var anlagt, da han antog, at det fulgte af sig selv, at man havde anviist Skolen et andet Locale. De der ansatte Lærere troede ogsaa, at dette vilde skee, og da deres Forventninger i saa Henseende bleve skuffede, tilskreve de Directionen og erklærede, at de ikke kunde forsvare det for deres Samvittighed, at fortsætte Underviisningen. Men uagtet Skolelocalerne vare saa slette, at Pigerne før Epidemiens Udbrud maatte gaae ud i 10 Minutter hver Time forat trække frisk Luft, og uagtet Hr. Districtslæge Djørup i sin med det omtalte Andragende følgende Erklæring siger: „Det er min fuldkomne Overbeviisning, at under nærværende Forhold bør samme Locale med fælleds Indgang og fælleds Gaardsrum ingenlunde benyttes sam-

tidigt til Cholerahospital og Skoleværelser," fortsattes dog Underviisningen lige til den 14de Juli, og de Lærere, der havde vovet at giøre Directionen opmærksom paa den dermed forbundne Fare, entledigedes af Fattigvæsenets Tieneste.

Det Utilgivelige i at anlægge et Cholerahospital paa et saadant Sted, vil imidlertid sikkert være iøinefaldende for Enhver, undtagen for Fattigdirectionen, men det Utrolige skete dog. Uagtet Choleraen udbrød 8 à 14 Dage senere paa Christianshavn end i Kiøbenhavn, saa at der var Tid nok til at tage alle nødvendige Forholdsregler, kom Hr. Herforth, der ligeledes havde spaaet, at Epidemien vilde anrette stor Ødelæggelse paa dette Punkt, ud til Inspecteuren paa Frelserens Arbeidshuus og befalede ham, at indrette et Hospital i Stiftelsen. Man vil maaskee sige, at Directionen Intet havde at bestille med at indrette Hospitaler for Andre end sine egne Almisselemmer, og at det maaskee var bestemt for disse, men det var ingenlunde Tilfældet. Det var dens Hensigt, at dette Cholerahospital skulde være for Patienter udenfor Stiftelsen, og dette sees deels deraf, at Directionen trods Aanden i Planen for Kiøbenhavns Fattigvæsen af 1. Juli 1799 § 84 og Forordningen af 17. April 1782 sammenholdt med den udtrykkelige Bestemmelse i en Cancelli-Skrivelse af 23. Debr. 1828, som bestemmer, at Helbredelse paa offentlig Bekostning bør tilstedes ved smitsomme Sygdomme*), i de første 14 Dage lod sig betale, hvor Betaling var at erholde, hvilket dog den overordentlige Sundhedscommission, vel vidende, at sligt var ulovmedholdeligt under en Epidemi, aldrig har tilladt sig. At dette Hospital ikke var bestemt for Lemmerne, fremgaaer deels ogsaa deraf, at der for disse blev indrettet en særegen Cholerastue, der laae midt inde imellem Lemmestuerne og saaledes, at Enhver maatte forbi den. Nei, Hospitalet var indrettet for Christianshavns Beboere, og laae i den saakaldte Vaskeribygning lige-

*) See: Uldalls Haandbog i Sundhedspolitiet § 78 og 79.

overfor og tæt ved Lemme- og Skolebygningen. Stuen blev benyttet til Vaskerhuus og Liighuus, og at Ligene her ikke henstode over fire og tyve Timer, skyldes den dygtige Inspecteur Bülow, men sandelig ikke Fattigdirectionen, der, for at spare, ei vilde tillade, at Liigkisterne toges, hvor de vare at erholde, men vilde lade dem forarbeide paa almindeligt Hospital og hos sin Liigkiste-Leverandeur i Roeskilde! Cholerahospitalet anlagdes paa 1ste og 2den Sal i denne Bygning, der ligeledes ligger midt inde mellem Lemmestuerne, og 2den Sal er kun en 3 Alen høi Qvist uden nogensomhelst Ventilation. Dette Hospital blev efter den 14de Juli udvidet, idet man til den Tid ved Sommerferiens Begyndelse tog det omtalte, ligeledes midt inde blandt de øvrige Bygninger beliggende Skolelocale i Brug. Endnu vil jeg kun tilføie, at Lemmerne her, trods den første Medicinal-Directeurs offentlige Advarsel, ligeledes opvartedes med Kaal og Erter. Den 14de Juli blev det første Lem angrebet, Sygdommen giorde saa hurtige Fremskridt, som man kunde vente; 54 Lemmer bleve angrebne af Cholera, og heraf døde 32.

I Nicolai-Arbeidshuus, en Stiftelse, beboet af 100 Lemmer, der omtrent leve under de samme Vilkaar, som Lemmerne paa Frelserens Arbeidshuus, maatte Patienterne for en stor Deel behandles i selve Arbeidshuset af Mangel paa Plads i Hospitalerne. 27 Lemmer bleve angrebne og 25 døde. Hvorledes Behandlingsmaaden var, vil man let kunne danne sig en Forestilling om, naar man erfarer, at Lemmerne vare i den Grad forladte og uden øieblikkelig Hielp, at man en Morgen, da man tilfældigviis gik Lemmestuerne igiennem, fandt to Døde, om hvis Sygdom man ingen Anelse havde, og fem af Cholera Angrebne, hvilke sidste altsaa ved et reent Lykketræf erholdt nogen Bistand, forinden de døde. Jeg maa endnu kun tilføie, at skiøndt jeg har denne Meddelelse fra en aldeles paalidelig Kilde, kan jeg ikke nævne min Hiemmelsmand, hvilket jeg derimod, hvis Kiendsgierningerne skulde be-

nægtes, er istand til med Hensyn til næsten Alt, hvad jeg for Resten har berettet.

Med Hensyn til de øvrige Fattigboliger og Arbeidshuse, som man med blodig Ironi har givet Navn af milde Stiftelser, har det ikke, trods al anvendt Flid, været mig muligt at erholde saadanne Meddelelser, som kunde danne Grundlaget til en Skildring af dem under Epidemien. Hvad jeg har erfaret, berettiger mig dog til den Paastand, at Tilstanden i de fleste mere eller mindre har lignet den alt skildrede, og skiøndt det vilde være utaknemmeligt, hvis jeg ikke paaskiønnede den Beredvillighed, hvormed man næsten overalt er kommen mig imøde, vil det sikkert være indlysende for Enhver, hvor vanskeligt det er for en Privatmand, at trænge fuldstændigen ind i Fattigvæsnets sørgelige Mysterier. Selv hvis Regieringen maatte finde sig foranlediget til at nedsætte en Commission med det Hverv, at undersøge disse Forhold, og selv om denne Commission fik Myndighed til at optage Vidneforklaringer, vil den dog møde mange Vanskeligheder, fordi de Paagieldende ofte have Interesse af at fordølge Sandheden og ikke vove at blotte deres Foresatte, deels af Frygt for, at det senere skal komme til at gaae ud over dem selv, deels fordi de muligviis ogsaa kunne have Skrøbeligheder, som de ønske at fordølge. Hovedstadens uafhængige og oplyste Fattigforstandere samt de Læger, der uden at staae i Fattigdirectionens Tieneste, dog have faaet et Indblik i dens Virksomhed under Epidemien, ville sikkert være de bedste Veivisere igiennem denne Labyrinth.

Vi ville nu gaae over til at betragte de Boliger, i hvilke ikke blot de Fattige, men ogsaa mangen stræbsom Haandværker og Dagleier sammenpakkes og maa hengive sin suurterhvervede Fortieneste for at tilfredsstille Huusverternes ofte saa ublue Fordringer. Det er en bekiendt Sag, at hverken Sundhedspolitiet eller nogen anden Autoritet tidligere har bekymret sig om denne Sag; man lod Værten og hans Beboere enes, som de bedst vidste og kunde, og de sørgelige

Følger af denne Ligegyldighed udebleve ikke, da Epidemien udbrød. Det er umuligt for den, der ikke selv har undersøgt disse Forhold, at giøre sig et Begreb om den Elendighed, som en slig Overfyldning, der maaskee alene finder sin Mage paa et Slaveskib, kan foranledige. Enhver veed, at Luft og Lys ere de nødvendige Betingelser for at føre et sundt Liv; Stank og Mørke herske næsten overalt i slige Huse. De værste blandt disse ere de med et fælleds Navn betegnede Pialtenborge, hvor Politiet altid var sikkert paa at træffe de fra Straffeanstalterne løsladte Individer, Løsgængere og andre mistænkelige Personer. De mest bekiendte blandt disse ere Nr. 292 i Adelgade, kaldet hvide Ross, med henved 230 Beboere, og Nr. 94 i Peter-hvidtfeldtstræde, kaldet Pialtenborg, med 90 Beboere, Slottet, Tordenskyen o. s. v. Disse Huse ere saaledes benyttede, at der endog findes Leiligheder over Hanebielkerne. Istedetfor Skillerum betegne Kridtstreger Grændseskiellet mellem de forskiellige Beboere. I de værste af Logihusene bedækkes Gulvet om Aftenen med Straa, her indtager enhver Logerende, der kan betale fire Skilling, sin Plads, indtil enhver Tomme af Rummet er optaget, og saaledes sammenstuves menneskelige Væsner og indaande, omgivne af Uhumskhed og Uteerlighed, den forgiftede Luft, der opfylder disse Huller. Men selv i de Logihuse, hvor der findes Senge og Sengklæder, er Tilstanden ikke meget bedre, thi Lagnerne vaskes kun sieldent, og Ureenligheden her overskrider alle Grændser. Mange af de Huse, i hvilke de fattige Familier have fast Bolig, give ikke Pialtenborgene synderligt efter. Saaledes er Huset Nr. 317 i Amagergade en smudsig, faldefærdig Rønne, beboet af 70 Familier, og her døde ogsaa 21 Personer under Epidemien. For at man kan danne sig et Begreb om den urimelige og overdrevne Gevinst, som Eierne af slige Steder have, vil jeg bemærke, at dette Huus er assureret for 6,800 Rbd.; regner man nu, at Stederne i Kiøbenhavn i det Høieste ere stegne 25 % over Assurancesummen (en særdeles fordeelagtig Beliggenhed ligger udenfor Beregningen), saa kan dette Steds vir-

kelige Værdi anslaaes til 8,500 Rbd.; 4 % Rente heraf er 340 Rbd., Skatter og Reparationer kunne i det Høieste udgiøre 200 Rbd., i Alt 540 Rbd.; regner man nu, at disse Leiligheder betales i Giennemsnit med 40 Rbd. aarlig, og Beboerne af nogle af de sletteste Leiligheder have sagt mig, at de gave 36 Rbd. om Aaret, medens Boutikerne og Beboelsesleilighederne i Forhuset naturligviis ere langt dyrere, saa er denne Værts Gevinst foruden 4 % af Kiøbesummen 2260 Rbd. aarlig, eller henved 30 % af Stedets Værdi, og det er et aldeles unaturligt Forhold, som det er Statens Pligt paa den ene eller den anden Maade at faae ordnet. Til dette Sted knytter sig for Resten den Mærkelighed, at det tidligere har tilhørt den kiøbenhavnske Commune, der benyttede det paa den samme vakkre Maade og lod den ugentlige eller maanedlige Leie opkræve af en af sine Embedsmænd. Exempler paa andre ligesaa overfyldte Huse ere Nr. 315 og 316 i Amagergade, der beboes af 80 Familier, Nr. 422 i Klærkegade (Slottet) med 180 Beboere, Sorte Hest, Jollen, Skibet i store Torvegade, Tordenskyen, hvor omtrent 100 Mennesker vare angrebne og 30 døde, foruden en Mængde lignende Boliger i Borgergade, Adelgade, Sophiegade, Dronningensgade, St. Annagaden o. s. v.

Det er umuligt at danne sig noget Begreb om de Fattiges Hiem i disse Huse, og det er vanskeligt at beskrive det, fordi man kun altfor let kan vække Afsky og Væmmelse istedetfor Medfølelse og Overbeviisning om, at der endnu er en dyb Kløft at udfylde, forinden der kan være Tale om „en naturlig Udjevning mellem Rigdom og Fattigdom", at Alt i Samfundet ikke er, som det bør være, og at en social Reforms Time tidligt eller seent maa slaae. En fuldstændig Skildring af disse Forhold mangler nærværende Forfatter baade Evne og Lyst til at meddele; her leveres kun enkelte Træk, der kunne oplyse om Tilstanden, thi det er i Sandhed ligesaa piinligt at beskrive som at læse om slige Rædselsscener. Jeg har ikke selv undersøgt alle de Huse, som her ere nævnte; paa

de fleste af dem har den fortienstfulde Dr. E. Hornemann, hvis upaaagtede Klager over vore hygieiniske Forhold man nu maaskee efter den alvorlige Lære, vi have modtaget, vil skiænke et villigere Øre, henledet det Offentliges Opmærksomhed i sit allerede i Aaret 1851 udgivne Skrift: „Den seneste Cholera-Epidemie i England med dertil knyttede Bemærkninger om vore Forhold." En Mængde Læger have ligeledes meddeelt mig deres Erfarings sørgelige Frugter i denne Retning, medens jeg kun har undersøgt en Deel af Fattigboligerne paa Christianshavn, hvor en Choleralæge velvilligen havde paataget sig at være min Veiviser. Han førte mig først ind i en usel, lille, fugtig, med et eneste Fag Vinduer forsynet Kielder, der nu stod forladt, fordi Politiet havde ladet den rømme, men hvor under Epidemien en Mand, Kone og fire Børn, af hvilke Konen og et Barn døde, havde vegeteret. „Jeg betræder ikke dette Sted uden at giøre mig selv Bebreidelser", sagde Lægen. „Familien her hørte til de usleste Fattige, det saae jeg nok; den laae i et Hiørne paa Straa, thi Senge have det Slags Fattige ikke. Men her herskede saa utaalelig en Stank, at jeg ikke kunde troe andet, end at Familiens egen Ureenlighed var Skyld deri. Skiøndt gode Mennesker havde betroet mig Penge til Uddeling blandt Trængende, gav jeg disse Mennesker derfor Intet, men understøttede Folk, som jeg troede vare værdigere, og som selv giorde, hvad der stod i deres Magt, for at bevare Liv og Sundhed. Først senere, da Familien var flyttet, og da Sengehalmen var bortskaffet, opdagede vi, at de flydende Dele af Naboens Latrin havde banet sig Vei ind i Kielderen under Sovestedet og foranledigede den væmmelige Stank." I en Bagstue giorde man en lignende Opdagelse, da Halmen blev flyttet, og Værten skulde lade Leiligheden istandsætte for paany at aagre med den. Lægen førte mig derpaa ind i et lille, skummelt Sted; giennem en lang, snever Gang, hvor den ene Dør tæt ved Siden af den anden mindede om et Cellefængsel, kom vi ud i Gaarden. „Her sendte man Bud efter mig", sagde han,

„for at jeg skulde komme til en Cholerapatient, der boede i Sidehuset; kan De finde det?“ Jeg saae mig om, men skiønt den snevre Plads var hurtigt overseet, var det mig ikke muligt at opdage noget Sidehuus. „Saa er De ikke heldigere, end jeg var, da jeg en Aftenstund kom herud,“ sagde Lægen; „jeg gik derfor ind til Værten og bad ham om at vise mig op til min Patient, og veed De, hvor han laae? Han laae selv anden paa Dueslaget over Locummet.“ I et Værelse med eet Fag Vinduer, der vendte ud mod en smudsig lille Gaardsplads, boede en Snedkersvend med Kone og fire Børn; Værelset var 4 Alen langt, $1\frac{1}{2}$ Alen bredt og 3 Alen høit, og hele Bohavet bestod af en Høvlebænk og en skrøbelig Stol, Familien laae paa Gulvet. En anden Familie med flere Børn boede paa et Loft, til hvilket man kom op paa en Stige uden Gelænder, ja endog uden noget Toug, der ellers anbringes for at sikkre Liv og Lemmer under Opstigningen. Hullet i Loftet var omgivet med et Rækværk, og bag dette, inde under Tagskraaningen, levede Familien, der havde taget nogle Tagsteen ud for at faae den nødvendige Luft og Lysning. I et Kammer, beboet af Mand og Kone og sex Børn, herskede der selv paa den lyseste Dag et evigt Tusmørke. Grunden dertil var, at Sidehusets Tag dannede saa spids en Vinkel med Vinduerne, at Lyset ikke kunde bane sig Vei. Taget stødte saa tæt op til Vinduerne, at Familien kunde lægge de smaa Børn ud i Tagrenden for at trække frisk Luft uden Frygt for at de skulde falde ned; men til Giengield for denne Beqvemmelighed maatte de om Sommeren idelig bespröite Taget, da Heden ellers var uudholdelig. Disse Exempler kunde fortsættes i det Uendelige; troværdige Folk have fortalt mig om Beboelsesleiligheder under Trapperne, der vare aldeles mørke, om andre Beboelsesleiligheder, der dannede en særegen Afdeling af Locummet, kun adskilte derfra ved en tynd Trævæg o.s.v., men det alt Anførte maa være mere end nok, og under slige Forhold er det ikke at undres over, at Dødeligheden var saa stor, at enkelte Huse, f. Ex. i Sophiegade Nr. 346, formelig uddøde.

Et Huus i St. Annegade, der ligger lige overfor Kirkegaarden, leverede omtrent 40 Dødsoffere og 10 paa en eneste Dag. Flere Huse have mistet 10, 20 indtil 30 af deres Indvaanere og det fornemmelig paa Christianshavn, hvor, som sagt, Sygdommen først udbrød 8 a 14 Dage senere end i Kiøbenhavn, hvor man altsaa havde Tid til at træffe de nødvendige Foranstaltninger, og hvor man med Undtagelse af at indrette det alt omtalte Lazareth paa Frelserens Arbeidshuus, ikke tog en eneste forebyggende Forholsregel, skiøndt Christianshavn netop er det Sted, hvor Massen af de usleste Boliger, man kan tænke sig, beboes af Haandværkssvende, Dagleiere, Fattige og Almisselemmer. Directionen sad med Hænderne i Skiødet uden at tænke paa eller idetmindste uden at giøre Noget for de Hundreder af Angrebne, som bleve liggende i deres usle, ureenlige, beklumrede Boliger, ja undertiden paa Trapper og i Gange af Mangel paa Plads paa Hospitalerne; den lod Districtslægerne alene sørge for de Fattige, og det vilde have seet ilde ud for dem, hvis de ikke havde faaet nogen Bistand af Bureaulægerne, og senere, maaskee vel seent, fuldstændig Assistance af Choleralægerne, som naturligviis ikke lønnedes af Directionen.

Skiøndt den her leverede Skildring langtfra er fuldstændig, er det dog sikkert unødvendigt, at føre Læseren videre om i disse Ulykkens Huler og Elendighedens Boliger, over hvilke Fattigdirectionen paa den ene Side udstrækker sit Jernscepter, medens pengegridske Værter paa den anden Side uden at tage ringeste Hensyn til deres Medmenneskers Liv og Sundhed have Lov til med Ubarmhiertighed at udpresse den sidste Skilling af dem. Et kraftigt og energisk Sundhedspoliti, en Byggelov, der tager Hensyn til de sanitaire Forhold og Opførelse af Arbeiderboliger ville være et Værn mod de sidstnævnte; men Fattigadministrationen i Kiøbenhavn, hvis Borgeres Godgiørenhed man med Rette har sammenlignet med en uudtømmelig, altid rislende Kilde, burde mindes, at det ikke alene kommer an paa at lægge en Harpagon-Sparsommelighed for Dagen, men at en Smule Mildhed, en Smule

Velvillie og Humanitet meget godt lader sig forene med en god Bestyrelse. Men Bestyrelsen kan ikke være god og er det ikke heller, fordi Principet for den hele Fattigforsørgelse er raaddent i sin Rod, idet saa godt som aldeles ingen Classification af de Fattige finder Sted, medens tvertimod Alle skæres over een Kam. Forfatteren af disse Linier hører sandelig ikke til dem, der ønske, at Fattigforsørgelsen bliver saaledes, at den opelsker Lediggang og Dovenskab. Han siger tvertimod: opret Tvangsarbeidsanstalter for dem, der kunne arbeide, men ikke ville, og overhold paa disse Steder saa streng en Disciplin, at de ikke saaledes som nu paa Ladegaarden blive til Forargelse og Fordærvelse for hele Omegnen. Lad den affældige Forbryder, den lamslaaede Drukkenbolt og den bedagede Skiøge, om man saa vil, ogsaa giøre Bod og Pönitents her paa Jorden, hvilket skeer i fuldeste Maal, naar de indlægges paa almindeligt Hospital. Men sammenbland dem for Guds Skyld ikke med den værdige Trængende, der bør behandles paa en ganske anden Maade, hvilket, selv om Villien dertil var nok saa god, under de nærværende Forhold er umuligt, netop paa Grund af den ulyksalige Sammenblanding af Samfundets Bærme med de uden egen Brøde Forarmede. Ved denne Sammenblanding skeer det saa let, at Vilkaarlighed og Raahed giøre sig gieldende paa Retfærdighedens og Humanitetens Bekostning. Paa Grund af denne Sammenblanding synes den Overbeviisning alt mere og mere at rodfæste sig, at Fattigforsørgelsen er et nødvendigt Onde, som rigtignok maa taales, medens man dog paa enhver mulig Maade søger at giøre sig Byrden saa let som muligt, uden at tage tilbørligt Hensyn til, om det skeer paa Sundhedens og, hvad der er endnu værre, paa Moralitetens Bekostning. Som Følge heraf er det en fuldkommen Umulighed selv for den af Fattigforstanderne bedst anbefalede Fattige, der ikke har nogen Familie at forsørge, at faae nogen stadig Understøttelse af Fattigvæsenet, med mindre han vil finde sig i at blive Lem paa en af Stiftelserne, og allerede efter de faa Træk til disse

Stiftelsers Charakteristik, som her ere meddeelte, vil det være indlysende, at den Fattige betragter Indlæggelsen paa en saadan Stiftelse som den største af alle mulige Ulykker. Det nytter aldeles ikke, at en Søn tilbyder sig, at tage sin gamle Fader eller Moder i Huset, naar han blot til Bestridelse af Omkostningerne kan faae den Huusleiehielp af 7 Rbd. halvaarlig, som Fattigvæsenet tilstaaer Familieforsørgeren. At de gamle Forældres Nærværelse er en Velsignelse i Huset, at Familiebaandet derved styrkes og befæstes, og at Familiefaderen vil fordobble sine Anstrængelser, naar han seer, at de, af hvem han har modtaget mere, end noget Menneske kan giengielde, ere afhængige af ham, det er Anskuelser, som det ikke kan ventes, at Fattigdirectionen vil tage det ringeste Hensyn til; derimod skulde det synes, som om en slig Fremgangsmaade ogsaa var anbefalelig i oekonomisk Henseende, fordi ethvert Almisselem paa Hospitalerne idetmindste koster Fattigvæsenet 50 Rbd. aarlig, og ved at tildele en saadan Understøttelse, sparede man altsaa 36 Rbd. aarlig. Men Sagen er, at Fattigdirectionen tilstaaer den ikke, fordi den ikke vil vide af at sige, at Nogen uden dreven af den alleryderste Nød skal henvende sig til den; Enhver, som den rækker en hielpsom Haand, maa være forberedt paa, at Jammerens og Elendighedens Porte lukkes op for ham og skal vide, at han med det Samme har givet Afkald paa al Glæde her i Livet. Det kan vel ikke nægtes, at det er enhver Borgers Pligt kun i Nødens Stund at tye til det Offentliges Understøttelse, men man maa paa den anden Side ogsaa indrømme, at dette Princip kan giennemføres med en saadan Strenghed, at det bliver barbarisk, og at Fattigdirectionen ikke er tilbøielig til at vise Mildhed og lægge nogen særdeles Omsorg for de den Undergivnes Sundhed og Velvære for Dagen, det er sikkert blevet beviist af det alt Anførte, medens jeg til yderligere Bekræftelse kun vil minde om Fattigdirectionens famøse Spisereglement: 10 Pd. Kiød, $\frac{3}{8}$ Kar Bankebyggryn, 1 Pd. Purre, 1 Pd. Pedersille og 1 Lod Ingefær til 100 Potter Vand, medens ifølge Læge-

foreningens Spisereglement 50 til 60 Pd. Kiød*) benyttedes til det samme Qvantum Vand. Det synes næsten, som om man i denne Retning har experimenteret paa samme Maade som Drengen, der, efterat have fanget en Egern, satte det under en Potte og daglig afknappede det noget af Føden, for at see, hvor Lidet Dyret kunde ernære sig af. Det vilde imidlertid være utilraadeligt, at fortsætte Experimentet videre, thi Historien beretter, at Egernet døde.

Men det er ikke alene Fattigforsørgelsen, det er tillige Omsorgen for Almuens Underviisning og Opdragelse, der paahviler Directionen. En Undersøgelse af Fattigskolernes Beskaffenhed vilde, hvor interessant og lønnende den end er, dog her ikke være paa sin rette Plads, men et enkelt Exempel paa, hvorledes Directionen opfatter sin vanskelige Opgave, er saa mærkeligt og kaster et saa klart Lys over den hele Administration, at det ikke kan forbigaaes. Det er nemlig bekiendt, at de unge Piger, der have gaaet i Fattigskolerne og ere confirmerede paa det Offentliges Bekostning, endnu i nogle Aar efter Confirmationen staae under Fattigdirectionens Opsigt. Forseer en slig ung Pige sig i sin Condition, bliver hun paa Husbondens eller Madmoderens Klage straffet af Directionen. En slig faderlig Tugtelse har sin gode Side og kan være meget anbefalelig, naar det Faderlige ikke alene bestaaer i Tugtelsen, men ogsaa i den Maade, hvorpaa den Unge efter lidt Straf behandles. Men veed man, hvorledes Behandlingsmaaden er? Man skulde troe, at den unge Pige, der havde snublet og giort et Feiltrin ved Begyndelsen af Livets Bane, nu blev sat i Huset hos retskafne, strenge og paalidelige Folk, der om muligt kunde forbedre hende. Men disse unge Piger be-

*) Disse Fødemidlers Qvalitet vil jeg slet ikke omtale her, fordi jeg haaber snart at faae Leilighed til at meddele adskillige Oplysninger saavel herom, som om de til Fattigdirectionens Bestyrelse betroede offentlige Legater, hvis rette Anvendelse, overeensstemmende med Testators Bestemmelse, maa være det Offentlige saa særdeles magtpaaliggende.

handles paa en ganske anden Maade; Directionen sender dem, sikkert for at de skulle see Lastens i hele dens Vederstyggelighed, ud paa almindeligt Hospital som Vaskerpiger, men om denne nye Opdragelsesmethode har gavnlige Følger, om de unge Piger, efterat have giennemgaaet denne Skole, træde ud i Livet som Dydsmønstre, eller om de smittes af det sørgelige Exempel, som de her daglig have for Øie, det mangler jeg tilstrækkelige Data til at afgiøre.

Hvis det imidlertid er lykkedes mig at vise, at Fattigdirectionen ei alene har udsat Almisselemmerne for den største Fare under Epidemien ved at indeslutte dem i overfyldte Localer, uden at træffe en eneste Foranstaltning forat sikkre deres Sundhed og Liv; at den heller ikke har udrettet mere for de under den sorterende Fattige udenfor Hospitalerne og Arbeidshusene; at den gaaer frem med stor og eensartet Strenghed mod de Fattige, der søge dens Bistand, og at den med Hensyn til Ungdomsopdragelsen heller ikke følger de bedste Grundsætninger, saa tør det vel netop i det nærværende Dieblik, da de saa ofte, men altid forgiæves paatalte Onder under Choleraepidemien ere fremtraadte paa den uhyggeligste og mest faretruende Maade, næst efter at opfordre Regieringen til at udnævne en Commission forat undersøge hele Fattigdirectionens Færd under Epidemien, være mig tilladt, hvis denne Direction dog fremdeles skal fortsætte sit Hverv, at minde den om, at Fattigdom ikke er nogen Forbrydelse, men en Ulykke, der kan ramme os Alle, en Fattigdirecteur saa vel som enhver Anden, og at det er en utaalelig Tingenes Tilstand, under hvilken den uden egen Brøde Forarmede har det værre end Tyve, Bedragere, Falsknere og Mordbrændere, thi Forbedringshuus og Tugthuus er for Intet at regne i Sammenligning med de Qvaler, som det almindelige Hospitals ulykkelige Beboere have lidt under Choleraepidemien.

Denne Paastand skal ikke staae ubeviist, thi en Skildring af Fængslerne under Epidemien hører med til de Billeder, som det kan være gavnligt at levere. I Straffeanstalten

paa Christianshavn, der omtrent indeslutter 520 mandlige og 200 qvindelige Forbrydere, traf Etatsraad von Osten og Cancelliraad Keller, efter de mig velvilligen meddeelte Oplysninger, lige ved Choleraens Begyndelse en Mængde forebyggende Forholdsregler forat tilveiebringe en god Sundhedstilstand blandt Fangerne. Spisereglementet forandredes, saa at de istedetfor den reglementerede Forpleining flere Dage om Ugen fik Oxekiødsuppe og Kiød og de andre Dage Byggrynsgrød og salt Sild; istedetfor simpelt Øl erholdt enhver Fange ½ Pot godt Øl og en Portion varm Theevand daglig, og denne Føde er med Hensyn til Qvaliteten aldeles upaaklagelig, ligesom der ogsaa hersker den mest mønsterværdige Orden og Reenlighed saavel i disse Fængsler som i Stadens civile Arrest. Da Sovelocalerne, der forresten ere rummelige og 5½ Alen høie, dog ansaaes for at være overfyldte, bleve en Deel mandlige Fanger sendte til Horsens, hvorhen de afgik den 15de Juli. Forat sprede Fangerne om Natten, toges endvidere to nye Værelser, beliggende i den saakaldte Frispindetibygning, i Brug, og i Søqvæsthuset indrettede man ligeledes et Sovelocale for 48 Mandsfanger. Paa to Arbeidsværelser i den qvindelige Afdeling syntes man, at der ved Epidemiens Udbrud var et større Antal Fanger, end der burde være, saafremt Luften skulde siges at være god; derfor blev et Værelse, der tidligere var benyttet til Sygelocale, ved Giennembrydningen af en Brandmuur sat i Forbindelse med Arbeidssalene forat forøge disses Antal. Det blev befalet, at Fangerne, forat forebygge Forkiølelse, til enhver Tid af Dagen skulde være iførte uldne Klæder, og da denne Befaling senere viste sig at være mindre hensigtsmæssig, fordi den uldne Dragt var til Hinder under visse Arbeider, anskaffede man lange Lærredstrøier til Arbeidsdragt, medens det Uldne strax efter Arbeidets Ophør toges paa, ja man standsede endog aldeles med disse Arbeider, forat forebygge enhver Anledning til Forkiølelse. To Gange daglig fordampede man Edike i Localerne, og tre Gange daglig røgede man

i Gaardene med Tiære; disse tilligemed de tilstødende Gader stænkedes flittigt, Bolværkerne tiæredes, og overalt sørgede man for den bedst mulige Ventilation. Alle Latrinerne bleve udtømte, og man afsluttede Accord med Hr. Mygind, der anskaffede Tønder, som jevnligen udførtes og hvori der flittigt nedlagdes Jernvitriol. Disse Foranstaltninger kronedes med Held; af 720 Fanger og 60 Beboere forekom 11 Cholorine- og 30 Diarhoetilfælde, medens kun en eneste Mandsfange blev angreben af den asiatiske Cholera.

I Stadens civile Arresthuus, hvor Antallet paa de Fængslede varierede mellem 60 og 100, bleve lignende Foranstaltninger trufne. Spisereglementet forandredes øieblikkelig; der gaves afvexlende Oxekiødsuppe med Riis uden Grønt og 10 Lod Kiød uden Been, og Erter med en lignende Kiødportion; men Kaalen, som man her ansaae for skadelig, bortfaldt. Der droges Omsorg for Arrestanternes Beklædning; de fik to Gange om Ugen reent Linned, istedetfor een Gang, og enhver Arrestant erholdt det dobbelte Antal Tæpper til deres Senge. Arrestlocalerne, der altid ere særdeles reenlige, bleve to Gange daglig uddampede med Edike og Gangene med Tiære; Jernvitriol giødes i Latrinerne, og alt Træværket i Gaarden blev tiæret. I Arresthuset bleve 6 Personer angrebne af Cholera, 1 døde paa selve Stedet, 5 bleve henflyttede til Cholerahospitalet paa Frue Arbeidshuus, og her døde de 3. Da Choleraen var udbrudt, iagttog man den største Forsigtighed. Ved ethvert Cholerinetilfælde bleve de Arrestanter, der sadde sammen med den Syge, strax hensatte i et andet Locale, hvor de i flere Dage ikke kom sammen med de andre Arrestanter, og naar den Syge var henflyttet til Choleralazarethet, blev den Arrest, hvor han havde været, kalket og hvidtet, Sengestedet malet, Madratserne vadskede og fyldte med nyt Halm, og Arresten toges først i Brug efter i 8 Dages Tid at være bleven udluftet.

En saadan Omsorg for Forbrydere, mistænkelige Individer, Drukkenbolte og Løsgiængere viste Fængselsadministra-

tionen, Repræsentanten for den straffende Retfærdighed i Samfundet; det er blevet viist, hvilken Omsorg Fattigdirectionen, Repræsentanten for Communens Barmhiertighed og Godgiørenhed lagde for Dagen, og det maa nu overlades til Enhver, at uddrage hvad Resultat han vil af denne Sammenligning.

Da det saa ofte er Tilfældet, at de, der tale den Fattiges Sag, udskriges for phantastiske Philanthroper, der ikke have det ringeste Begreb om det practiske Livs Fordringer, tør det vel være mig tilladt, førend jeg forlader dette Emne, at give Læseren Leilighed til at anstille nok en Sammenligning, nemlig mellem den christelige og den jødiske Fattigforsørgelse. Den jødiske Menighed her i Kiøbenhavn er saa lykkelig, at den med Hensyn til Fattigforsørgelsen danner en særegen og uafhængig Commune. Denne Menighed bestaaer, ifølge en af dens Bogholder for mig liggende Beretning, af 25 til 2600 Siæle *), og heraf ere atter 500 Fattige, eller med andre Ord: omtrent 20 pCt. af Menigheden. Den besidder to Fattigboliger, der staae under det mosaiske Troessamfunds Repræsentanter, med 167 Personer, og tre Friboliger, der bestyres af Private, med 103 Personer. Man paasaae, at der i disse Stiftelser under Choleraen herskede saa stor en Reenlighed og Orden, at de ifølge Lægeforeningens Foranstaltning visiterende Læger omtalte de tagne Forholdsregler med Anerkiendelse. Til de Fattiges Forpleining sammenskiød Menigheden en Sum, der var tilstrækkelig til at 300 Fattige fire Gange om Ugen erholdt hver ½ Pund Kiød, medens Andre tre Gange om Ugen fik varm Mad, og denne Understøttelse negtedes Ingen, der ansøgte derom. Disse Foranstaltninger havde et særdeles heldigt Resultat; i Fattigboligerne døde ikke et eneste Individ af Cholera, og kun i „Meyersminde“ har der været eet alvorligt

*) Ifølge Tabelværket bestaaer Menigheden af 2500 Individer; den sagkyndige Redacteur af den Berlingske Tidende, Hr. Grosserer Nathanson, har imidlertid paastaaet, at denne Angivelse var urigtig, og har beregnet, at Menigheden kun tæller 2300 Siæle.

Choleratilfælde, som dog blev cureret. I Alt ere kun sex af den jødiske Menigheds femhundrede Fattige døde af Cholera; naar Kiendsgierninger tale, ere Ord overflødige, og efter nu at have leveret et Omrids af de fattige Samfundsclassers Tilstand under Choleraen, turde det være paa Tiden at gaae over til en Skildring af de Forhold, under hvis Tryk vi alle have lidt.

Nogle Billeder

af

Kiøbenhavn under Choleraepidemien.

Af

J. C. Magnus.

Kiøbenhavn.

Forlagt af C. C. Lose & Delbanco.

Thieles Bogtrykkeri.

1853.

II.

Den offentlige Sundhedspleie i Kiøbenhavn umiddelbart før og under Epidemien. — Renovationsvæsenet. — Den kongelige Vandcommission. — De forskiellige Autoriteters Virksomhed. Hans Majestæt Kongen. — Den overordentlige Sundhedscommission. — Lægeforeningen. — Bespiisningscomiteen. — Centralcomiteen. — Communalbestyrelsen. — Overhofmarskallatet. — Krigsministeriet. — Marineministeriet. — Politiet. — Forslag til Oprettelsen af et Sundhedsraad med besluttende Myndighed. — Slutningsbemærkninger.

Naar Samfundet lider, føler den fattige Deel af Befolkningen i Almindelighed Trykket haardest. Vi have ogsaa seet, hvorledes Almisselemmernes Sammenpakning i slet organiserede Stiftelser og Arbeidshuse tilligemed en paa et haardhiertet Princip grundlagt Fattigforsørgelse førte til de sørgeligste Resultater, medens de høist ugunstige Forhold, hvori Proletariatet levede i saadanne Huse, som: „Helvede, Pølen, Bolle Vandsats Huus, Slaveporten, Knaldhytten, Locummet, Krybind, Luseklubben, Rakkerens Hule" o. s. v., hvis Navne alene vække Anelse om de Scener, der foregaae i dem, med god Grund kunde vække Frygt hos Enhver, der kiendte disse Forhold, for at en i Kiøbenhavn udbrudt Choleraepidemi vilde blive af den mest ondartede Beskaffenhed. Thi man maa vel lægge Mærke til, at en Befolknings Sammenstuvning ikke blot befordrer Sygdommens Styrke, men den saaledes sammenpakkede Befolkning kan heller ikke under sædvanlige Forhold siges at føre noget sundt Liv paa Grund af den dermed følgende

Ureenlighed, Mangel paa frisk Luft og den hele usunde Levemaade, der føres i et saadant Hiem. Resultatet viste desværre, at Frygten ikke var ugrundet; af Stadens 130,000 Indvaanere angrebes fra d. 23de Juni til d. 15de October 7,528 Individer, og heraf døde atter 4,087, altsaa omtrent hvert 32te Individ, medens man regner, at i London under den værste Epidemi kun 1 af 115 Personer bortrykkedes*), og Resultatet bliver endnu sørgeligere, naar man betænker, at 12 til 15,000 af Kiøbenhavns Indbyggere sikkert havde forladt Staden under Sygdommen.

Men om Aarsagen til den store Dødelighed vel fornemmelig maa søges i de alt udpegede Onder, er det dog vist, at der fra det Offentliges Side ikke var giort synderligt mere for den velhavende Deel af Befolkningen, skiønt denne rigtignok i langt høiere Grad var istand til paa egen Haand at træffe de til Sundhedens og Livets Bevarelse mest nødvendige Foranstaltninger.

Men alle saadanne Foranstaltninger have dog kun lidet at betyde, naar Stedforholdene, som enkelt Mands Kræfter ikke formaae at forandre, ere slette, og at dette altid i høi Grad har været og endnu den Dag idag er Tilfældet i Kiøbenhavn, vil selv den flygtigste Betragtning kunne godtgiøre. Det er unødvendigt, at gaae saa langt tilbage som til Aaret 1740, da Pontoppidan skrev: "Overalt behøver Kiøbenhavn vel saameget som nogen anden Stad at føie alle mulige Anstalter til Sundhedens Befordring ved Reenlighed; thi dens nedrige Situation giør Luften i og for sig ikke ret sund, særdeles naar Sommerens Varme af Kanaler, Rendestene og Kloaker opdrager den Damp, der kan være kiendelig for Øiet, langt mere for Næsen." I Aaret 1851**), da man haabede, at Spørgsmaalet om Gasbelysningen, Vandforsyningen og Kloakerne vilde blive afgiort, skrev Dr. med. E. Hornemann,

*) Official circulars by the General Board of Health. Vol. 1.

**) Den seneste Choleraepidemi i England med dertil knyttede Bemærkninger om vore Forhold.

som alt eengang tidligere er bleven citeret, og til hvis Skrifter der ogsaa i det Følgende jevnligen vil blive henviist: "Her have vore Autoriteter altsaa Leilighed til at vise Staden Kiøbenhavn en af de største Velgierninger, der kan vises en By, ved eengang for alle at giennemføre en fuldstændig og radical Forandring af vore locale sanitaire Forhold med Forbigaaelse af alle halve Forholdsregler. Man kan ikke tvivle om, at de jo ville føle det Ansvar, der paahviler dem og som i høi Grad forøges ved Hensynet til den Epidemi, der nu truer os; men man tør heller ikke tvivle om, at de ville fyldestgiøre dette Ansvar og saaledes i Sandhed giøre sig fortiente af Staden og Landet."

Den i disse Ord udtalte Tillid blev bitterlig skuffet; vi befinde os nu i Aaret 1853, den forudforkyndte Epidemi har raset iblandt os, men med Undtagelse af det finantsielle Spørgsmaals heldige Afgiørelse og Tilveiebringelsen af en Plan, om hvis Iværksættelighed man endog nærer Tvivl, ere vi ikke komne Maalet et eneste Skridt nærmere.

Under Epidemien have sikkert alle Autoriteterne saavel som Stadens øvrige Borgere smertelig følt, hvor uheldigt det var, at den forfærdelige Sygdom traf os saa godt som aldeles uforberedte. Men da Menneskene efter en berømt Philosophs Paastand ere skabte som Fuglene, der lade sig fange i de samme Snarer, i hvilke alt saa mange af Slægten have maattet bøde med Livet, og da Lethefloden ogsaa truer med at ville bortskylle de nysgiorte, sørgelige Erfaringer, kan det vel ikke være unyttigt med faa Træk at skildre de sanitaire Forholds Beskaffenhed umiddelbart før og under Epidemien.

Kiøbenhavn har, som bekiendt, en saa lav Beliggenhed, at over en Trediedeel af den egentlige Stad kun er 10 Fod over Middelvandstanden.*) Staden giennemskæres af flere

*) See Frankenaus Haandbog i den offentlige Sundhedspleie; Callisens physisk-medicinske Betragtninger over Kiøbenhavn (om de fugtige, sumpige Kiælderleiligheder: 1ste Deel, Pag. 58, om Reenligheden og Grundene

Kanaler, i hvilke Strømningen ingenlunde er stærk, medens ovenikiøbet adskillige Latriner udmunde sig i dem, og her saavel som i den indre Deel af Havnen seer man ofte Aadsler af Hunde, Katte og Sælhunde svømme omkring; den er omgiven af høie Jordvolde, under hvilke de slimede, stinkende, giærende Stadsgrave strække sig, og i Stadens umiddelbare Nærhed findes de sumpige og urene Kuler (18 Tønder Land), samt Leergravene ved Vesterfælled og Amagerfælled (21 Tdr. Land). De seneste Undersøgelser af Grunden, hvorpaa Kiøbenhavn er opført, anstillede af Dhrr. Polytechnikere A. Colding og J. Thomsen, have viist, at Opfyldningen for en stor Deel bestaaer af Feieskarn, Giødning, Dag- og Natterenovation, medens store Dele af Staden endog tidligere ganske have staaet under Vand. Naar dertil kommer, at Kiøbenhavns Folkemængde Aar for Aar er tiltagen i en betydelig Grad, at nye Huse have skudt sig som „Padehatte“ op af Jorden, medens Huusleiens Stigen giorde det fordeelagtigt for Eierne af ældre Huse, at tilbygge saamange Etager, som det blot nogenlunde var tilladt ifølge de bestaaende, høist mangelfulde Byggelove, og at 2—3000 fugtige, usunde Kiældere afgive Beboelsesleiligheder til ligesaa mange Familier, synes et strengt og velorganiseret Sundhedspoliti her mere end noget andet Sted at være nødvendigt. Men et saadant existerer ikke, og de samme Klager, den fortienstfulde Callisen i Aaret 1807 førte over den offentlige Reenlighed, over den slette Brolægning, over det Skadelige i at henlægge store Bunker Gaderenovation i Nærheden af Staden, over Lugten fra Kloaker, Kanaler og Slamkister, over den besværlige og mod Indbyggernes Næser, Lunger og Helbred uskaansomme Maade at rense Priveter og udføre Natterenovation paa, over de mange Kiældere og fugtige Kiældersumpe, som ere en rig Kilde til fordærvet Luft, over

til Luftens Fordærvelse: Pag. 133—236, om Drikkevandet: Pag. 237, om smitsomme Sygdommes Afværgelse: 2den Deel, Pag. 1—53) og Penia, et Ugeskrift udgivet af Bærens og Thaarup, sammenholdt med E. Hornemanns: Om adskillige Mangler ved den offentlige Reenlighed i Kiøbenhavn i sanitair Henseende.

skadelige Fabrikers Anlæg i Staden og dens Nærhed, de samme Klager kunne med ligesaa megen Føie føres den Dag idag, medens de samme Aarsager endnu stedse frembringe de samme Virkninger som paa Callisens Tid: „Stadens Indvaanere findes sædvanligviis at være mindre, blegere, svageligere og sygeligere end Landboerne, Mortalitetsforholdet stiller sig høist ugunstigt for Hovedstadens Vedkommende, og den ene Epidemi afløser den anden indenfor dens Volde."

Man kan maaskee, uden at træde Sandheden for nær, gaae et Skridt videre og paastaae, at der i sanitair Henseende snarere har fundet en Tilbagegang end et Fremskridt Sted, eftersom adskillige af de Love og Anordninger, som idetmindste efter Callisens Sigende overholdtes paa hans Tid, enten ere ophævede eller upaaagtede. Men dette være nu som det vil, i ethvert Tilfælde vide Alle, at selv vore Hovedgader i Regnveir næsten ere ufremkommelige, saa at Folk holde paa Fortougsretten, der befrier dem for at vade ud i Dynd og Snavs, som paa en af deres dyrebareste Rettigheder, og at man næsten skulde fristes til at troe, at Regnen i Kiøbenhavn ikke faldt reen ned fra Skyerne, saa hurtigt forvandler den sig til et Søl paa vore Torve og Gader. Naar det derimod blæser, ere Gaderne saa opfyldte med Støv og Sand, at man neppe kan see ud af Øinene. Rendestenene staae halvtfyldte med stinkende Vand og Dynd; Kloakerne og Slamkisterne reengiøres kun sieldent; Priveterne renses kun, naar den strengeste Nødvendighed byder det, og om Aftenen, naar Hovedstadens Indbyggere i Mulm og Mørke rave hiemad, ere de i fuldt Trav giennem Gaderne farende Renovationsvogne, hvis væmmelige Spor kan forfølges fra de fierneste Dele af Staden lige til Amagerport, det sidste Beviis, de modtage paa, at de kunne sove trygt, fordi den høie og velvise Communalbestyrelse vaager over dem. Hovedstadens Indbyggere vide ogsaa, at man nu har benyttet hver Plet Jord indenfor Voldene saaledes, at Gaardene i Stederne meget godt kunne sammenlignes med Brønde, saa at de Værelser, der vende

ud mod den saakaldte Gaardsplads, næsten ere aldeles afspærrede for den friske Luft; de have ofte paa deres Bekostning maattet føle, hvorledes Directionen for den islandske og grønlandske Handel har Lov til at forpeste den Luft, de skulle indaande, ved Anlæget af et Trankogeri, der ikke et eneste Dieblik burde taales i en saadan Nærhed af Hovedstaden; de kiende alle Kastelsgravene og have seet de Uhumskheder, der flyde paa disse fra de ligeoverfor liggende Latriner, og de ere heller ikke uvidende om, at Christiansborgs Latriner udmunde sig i Gammelstrand; de kiende den berygtede Holmens Kanal, især den bag Theaterbygningen beliggende Deel deraf, hvorfra de mest forfærdelige og qvælende Uddunstninger opstige paa en lummer Sommerdag, og hvor enkelte Autoriteter ligeledes have Privilegium paa at anlægge Priveter. Paa dette plumrede, slimede Vands Overflade, sees, især i Slamkistens umiddelbare Nærhed, den ene Luftblære opstige efter den anden fra Bunden, og paa dette meget befærdede Sted, tæt ved Theatret, ligeoverfor et meget besøgt Caffehuus og et stort Hôtel, har man som et Palliativmiddel mod den utaalelige Stank opreist et henved 20 Alen høit Trækrør, der, om det end ikke har hiulpet det Ringeste, dog i ethvert Tilfælde kan tiene som en Varestang, forat henlede Fremmedes Opmærksomhed paa det Punkt, hvor den offentlige Reenlighed culminerer.

Disse Træk ere sikkert tilstrækkelige til at skildre de hygieiniske Forhold i Kiøbenhavn, da den længe forudforkyndte Choleraepidemi omsider udbrød, og det tør ikke betvivles, at hvis man i dette Dieblik kunde have faaet dem forandrede, især dersom de dermed forbundne Omkostninger ikke havde været altfor store, vilde man uden al Tvivl idetmindste fra de fleste Sider med Beredvillighed have sat sig i Bevægelse. Men at indføre en god Sundhedspleie er ikke et Diebliks Værk. Enhver flink Huusmoder vil kunne sige, at hvor let en Sag det end er, at vedligeholde Reenligheden i et Huus, naar det først er sat i god Stand, saa besværligt et Arbeide er det for hende, naar hun flytter ind i en Leilighed efter en Familie,

der har ladet Ureenligheden ophobe sig. Hvad der gielder om et enkelt Huus, gielder ogsaa om en heel Stad, og da Choleraen udbrød her, saae man til sin Forfærdelse, at det selv med den bedste Villie ikke engang var muligt, at raade Bod paa de mest fremtrædende Ulemper, fordi — man tilgive, at Tingen kaldes ved sit rette Navn — fordi Kiøbenhavns Borgere med deres Communalbestyrelse i Spidsen i lang Tid med Ligegyldighed havde seet paa, at den offentlige Reenlighed forfaldt, medens de i Privatlivet heller ikke havde lagt nogen særdeles Omsorg for de sanitaire Livsbetingelser for Dagen, fordi de, skiønt advarede og advarede med al mulig Styrke og Sagkundskab, havde lukket deres Øren og maaskee ogsaa for deres Vedkommende bidraget til, at Ureenligheden ophobede sig.

Det maa saaledes f. Ex. ansees hævet over al Tvivl, at de fleste Huuseiere gierne ved Sygdommens Begyndelse havde fulgt Autoriteternes Vink og tømt deres Priveter. Men da det gialdt om at udføre denne tilsyneladende saa simple Foranstaltning, saae man til sin Forfærdelse, at dette Arbeide langt oversteg Communens Kræfter, fordi den Masse af Uhumskhed, som Kiøbenhavn giemmer i sit Skiød og som naturligviis ved enhver indtrædende Sommer kommer i Bevægelse, idetmindste udgiorde 12 til 15,000 Læs, som skulde bortskaffes, medens Natførerlauget baade var slet organiseret og uden tilbørlig Control. Naar man skulde mene, at den her angivne Talstørrelse er for høi, saa er Svaret, at Renovationscontoiret paa eengang stod til Restance med 800 Læs, og at Kiøbenhavns Priveter rumme efter Stedets Størrelse fra 5 til 10 Læs, altsaa i Giennemsnit omtrent 7 Læs. Men da disse Priveter saa godt som aldrig renses tilbunds, og da alle Huusverter vide, at der i Reglen kun bortkiøres 2 til 3 Læs ad Gangen, maa der altsaa i ethvert Huus ligge 3 til 4 Læs, i Alt 12 til 15,000 Læs, som ikke ere bortkiørte i Mands Minde. Under Epidemien var det aldeles umuligt, at foretage noget giennemgribende Skridt i denne Retning, fordi

en forceret Bortkiørsel endnu mere vilde have forpestet den alt i Forveien saa fordærvede Luft. Men at denne Sag, paa hvilken Opmærksomheden alt længe har været henledet, ikke tidligere er bleven ordnet*), maa vel tilskrives den utilgivelige Seendrægtighed, hvormed Spørgsmaalet om et nyt Kloaksystems Indførelse, der staaer i nøie Sammenhæng hermed, er blevet behandlet. I modsat Fald er det aldeles uforstaaeligt, hvorfor den Jerichau-Mygindske Indretning med løse Tønder ikke for længe siden er bleven paabudt overalt; thi de saaledes indrettede Priveter, forsynede med de tilbørlige Ventilatorer, ere fortrinlige i Sammenligning med de nu brugelige, vel at mærke, naar Kasserne opfyldes med Blaaleer, saa at Tønderne komme til at staae frit, og naar man controllerer Udførslen bedre end hidtil, saa at de flydende Dele ikke som nu samle sig i store Damme og Søer, hvilket til stor Ulempe og Fare for den tætbefolkede Nørrebro var Tilfældet i Sommer. Da denne Sag, der dog under Epidemien var af saa stor Vigtighed, maaskee her er bleven noget vel vidtløftigt omtalt, vil det for Fuldstændighedens Skyld være bedst at tilføie, at der ikke kan være Tale om dens tilfredsstillende Ordning, saalænge som man ikke paaseer, at alle Priveter renses tilbunds, og saalænge som den nu til saa stor Ulempe for de kiøbenhavnske Borgeres Næser og Lunger ved høi lys Dag tilladte Udkiørsel af Heste- og Kogiødning med Priveternes øvrige Indhold ikke paa det Strengeste forbydes.

Der er ei heller nogen Grund til at betvivle, at hvis man under Choleraepidemien kunde have forskaffet os et for Sundheden saa uskateerligt Gode, som godt Drikkevand, istedetfor det, der nu tilflyder os giennem de bekiendte, for alle Jordbundens Vædsker modtagelige og undertiden i Forbindelse

---

*) For de fleste af de om Renovationsvæsenet meddeelte Oplysninger maa jeg takke Herr Politiassistent L. Møller, som alt længe med Iver og Sagkundskab har arbeidet paa at forbedre denne vigtige Green af vort Sundheds-Politi.

med Uhumskhedens Kuler staaende porøse Trærender, vilde det sikkert være skeet. Men om denne Indrømmelse end gives Vandcommissionen, kan den dog ikke roses for nogen særdeles Iver og Energi i andre Henseender, thi allerede i Aaret 1850 skrev Herr Professor Sommer*), efterat have undersøgt Forholdene ved Drikkevandet i Hovedstaden: „At Vandet jævnligt, især i visse Dele af Staden, frembyder et ureent, plumret Udseende og en ubehagelig Lugt og Smag, som forklares af de opslemmede og opløste organiske Stoffer, samt at det over hele Staden, naar Varmen er stærk, har en ubehagelig høi Varmegrad, saa at det med Rette kan kaldes lunkent og saaledes mangler den kiølende, forfriskende Virkning, der maa ønskes ved Drikkevand, medens det gode Brøndvand, som har denne Egenskab, ikke er i tilstrækkelig Mængde tilstede til Stadens Forsyning.“

Dhrr. Polytechnikere Colding og Thomsen oplyse tillige, at det kiøbenhavnske Drikkevand indeholder en Mængde Kulbrinte, der neppe har nogen gavnlig Indflydelse paa den menneskelige Organisme, og Grunden til dette Stofs Tilstedeværelse angive de at være: „At Jorden idetmindste under endeel af Byen er giennemtrængt med Luftarter, som udvikles af forraadnede Substantser. Vandet selv kommer ikke i Berøring med Jorden, fra hvilken det afspærres af Trærenderne, men giennem disse kunne Luftarterne trænge ned i Vandet, thi Træ er indtil en vis Grad igiennemtrængelig for Luftarter.“ Det Samme er Tilfældet med en Mængde af Hovedstadens Brønde, „fordi de paavirkes af en underjordisk Giæring af qvælstofholdige organiske Substantser“, og en af de nævnte Herrer anstillet Undersøgelse af Brøndene omkring Assistencekirkegaard, førte til det Resultat, at de opdagede, at Kirkegaardsvandet inficerede flere af disse Brønde, og at som Følge deraf disses Benyttelse paa de nærmere angivne Steder ifølge en af dem

*) Om Kiøbenhavns Drikkevand af Prof. A. G. Sommer, Pag. 19.

derom indsendt Indstilling, standsedes af den overordentlige Sundhedscommission.*)

Det kiøbenhavnske Drikkevand har ikke undergaaet nogen radical Forbedring siden Aaret 1850, og at Vandcommissionen under Epidemien, i Erkiendelse af slet Drikkevands skadelige Indflydelse paa Sundheden, satte en Hængelaas for Posten i de Huse, hvis Eiere vare godtroende nok til at klage deres Nød for den, kan rigtignok kaldes et radicalt Skridt, men ikke engang saa stor en Forbedring, som en af de velbekiendte Lærredsposer vilde have bevirket.

De her anførte Exempler ere vel tilstrækkelige til at vise baade Nødvendigheden af en giennemgribende Reform i vor Sundhedspleie og i den dermed i nøie Forbindelse staaende Fattigforsørgelse, samt til at godtgiøre, at en slig Reform ikke, naar Nøden staaer for Døren, lader sig udføre i en Haandevending. Slendrianens, Mageligheden og Tvivlraadighedens Tienere, der altid finde deres Regning ved at giøre Indvendinger, fordi dette er langt lettere, end at handle, ville maaske sige, at det er for sildigt at lukke Brønden, naar Barnet først er faldet deri, og at det er høist usandsynligt, at Choleraepidemien, efter først at have udraset, atter vil udbryde iblandt os. Disse Mænd henvises til en af Sundhedscollegiet i London afgiven Erklæring, ifølge hvilken Choleraen i Aarene 1848 og 49 viste sig i de samme Landskaber, Byer og Stæder, som i Aaret 1832. Nogle nye Steder kom vel til, men yderst faa af de tidligere angrebne Steder slap denne Gang — medmindre der i Mellemtiden var foretagen sanitaire Forbedringer paa disse Punkter. Og det af Epidemier saa ofte hiemsøgte Kiøbenhavn bør ei heller forglemme, at Choleraen, ifølge det samme Sundhedscollegiums Forsikkring, især hiemsøgte saadanne Steder, hvor Typhusfeber og andre epidemiske Sygdomme herskede.

---

*) Om de sandsynlige Aarsager til Choleraens ulige Styrke i de forskiellige Dele af Kiøbenhavn ved August Colding og Julius Thomsen.

Men om man end ikke med et Trylleslag kunde forvandle Stadens høist ugunstige hygieiniske Forhold, om man end ikke havde noget vel organiseret Sundhedspoliti eller nogen forstandig Byggelov, i Kraft af hvilken man kunde foretage de saa nødvendige Forandringer ved Pialtenborgene, om man end ikke kunde skaffe godt Vand tilveie, bortføre Renovationen, rense Slamkisterne, opmuddre Kanalerne osv., fordi de fleste af saadanne Foranstaltninger, tidligere forsømte og iværksatte medens Sygdommen rasede, netop vilde fremkalde den modsatte Virkning, end den man tilsigtede, er det dog vist, at de fleste Autoriteter under selve Epidemien med Iver og Ufortrødenhed virkede indenfor deres Omraade, og en Fremstilling af denne Virksomhed vil sikkert tilstrækkelig godtgiøre denne Paastand. En saadan Fremstilling kan maaskee have sin Nytte, deels fordi man snart har beskyldt eet snart et andet Ministerium for at have viist Modvillie, medens de sanitaire Forhold dog bør høre til de aabne Spørgsmaal og ere af altfor stor Vigtighed til at tiene som Bold for Partilidenskaberne, deels fordi et Overblik over hvad der i disse Farens Dage er foregaaet i vor Midte muligviis erhverves bedst paa denne Maade.

En anseet Forfatter har fremhævet, at **Kongen** i en constitutionel Stat i en af de smukkeste Retninger paa en ganske anden Maade slutter sig til sit Folk, end den enevældige Hersker, nemlig naar der er Tale om at øve Velgiørenhed. Den uindskrænkede Monark eier Alt og eier derfor Intet som Privatmand; naar han giver Noget bort, skeer det i Statens Navn og med Statens Midler, medens den constitutionelle Konge har sin Civilliste, som han kan benytte efter Godtbefindende. Danmarks første constitutionelle Konge har alt givet saamange Beviser paa fyrstelig Rundhaandethed, og har navnlig i Armodens Boliger vidst at vedligeholde Traditionen om, at Thronens Fod var det Sted, hvor al Nød sikkrest blev afhiulpen, at det er unødvendigt særligen at fremhæve, hvor meget han under Landsoten har bidraget til at lette den tunge Byrde. Men med Tak og Paaskiønnelse bør det dog erindres,

at vor Konge ikke blot under hele Epidemien har bespiist en en Mængde af Stadens Fattige og i særegne Øiemed har bortskiænket betydelige Summer, men at han ogsaa paa sit eget Slot har ladet indrette Kiøkkener for de Fattige, at han har afstaaet sin Livgardes Kaserne til Bolig for huusvilde Familier, og at ifølge hans Befaling alle de til Hofholdningen hørende Requisiter, saasom Kogekar, Kiøkkentøi, uldne Tæpper osv. med den største Beredvillighed udlaantes. Og Hans Majestæt stod ikke blot Hovedstaden bi paa denne Maade, men udstrakte ogsaa sin landsfaderlige Omsorg til mange af de i Stadens nærmeste Omegn af Sygdommen hiemsøgte Steder, til Jægersborg, Taarbæk, Skovshoved, Skodsborg, Fredensborg osv., hvor, ifølge de af Kongen selv med en efterlignelsesværdig Resoluthed tagne Forholdsregler, Huse bleve rømmede, de udflyttede Familier forsynede med Fødemidler og Klædningsstykker, Dyrehuse og Tørrehuse indrettede til midlertidige Boliger, ja i Fredensborg blev endog Eremitagen, det Sted, hvor Kongen i Almindelighed drikker Thee, stillet til de Fattiges Disposition.

Til at fremme dette Velgiørenhedens Værk fandt Hans Majestæt en kraftig Understøttelse hos de Autoriteter, der havde det taknemmelige Hverv, at fuldbyrde hans kongelige Villie i denne Retning. Men i en anden Henseende har vor Konge erhvervet sig langt større Adkomst til vor Erkiendtlighed, end ved at øve Velgiørenhed, hvorved han, naar Alt kommer til Alt, dog kun tilfredsstillede sit eget Hiertes Trang. Det er nemlig bekiendt, at Hans Majestæt tog Initiativet i et Spørgsmaal, der under Epidemien var af overveiende Vigtighed for Hovedstadens Borgere, idet han sammenkaldte sit Statsraad paa Eremitagen, for at raadslaae om, hvad der under de høist betænkelige Forhold burde giøres. Om man end ikke kan vide, hvad der er foregaaet indenfor Statsraadets lukte Døre, er der dog en til Vished grændsende Sandsynlighed for, at Majestæten har forelagt sit Ministerium bestemte Forslag, der muligviis gik ud paa, at nedsætte et Sundhedsraad eller en enkelt dertil udseet Mand, forlenet med extraordinair Myn=

dighed og forsynet med de nødvendige Pengemidler; at lægge Garnisonen i Cantonnement forat skaffe Plads; at benytte Castellet til Lazareth osv. Men hvad man veed med Vished, det er, at dette Statsraadsmøde ikke førte til noget Resultat, medens tvertimod Alt blev ved det Gamle, og man er vel ogsaa berettiget til deraf at drage den Slutning, at Ministeriet har havt Betænkeligheder ved at give nogen enkelt Mand eller nogen Autoritet en saa udstrakt Myndighed, som ansaaes for nødvendig, og at det meente selv nok at kunne magte Situationen, uden at foretage noget overordentligt Skridt. Skiøndt nu mange sagkyndige Mænd have erkiendt, at der var et Dieblik under Epidemien og netop det Dieblik, da det her omtalte Statsraadsmøde blev afholdt, i hvilket de tilstedeværende Hielpemidler ingenlunde stode i Forhold til Farens virkelige Størrelse, og i hvilket selv de Modigste vare nærved at forsage, er det dog utvivlsomt, at Ministeriet maa have havt en eller andensagkyndig Autoritet, bag hvilken det forskandsede sig, da det overtalte Hans Majestæt til at opgive sin vise Beslutning: at gribe til overordentlige Forholdsregler. Og man feiler vist heller ikke, naar man antager, at denne Autoritet har været den overordentlige Sundhedscommission, der indgiød Ministeriet en Tillid, som den lige fra Epidemiens Begyndelse til dens Ende ikke i nogen overordentlig høi Grad forstod at vække hos Kiøbenhavns Indvaanere.

Dagen efter det her omtalte Statsraadsmøde udkom nemlig **den overordentlige Sundhedscommissions** første Beretning, i hvilken denne med en til de mest anseete Lægers Bekymring contrasterende Tillid og Fortrøstningsfuldhed omtaler sine Foranstaltninger. At den overordentlige Sundhedscommission har lagt Hænderne i Skiødet, vilde i Sandhed være utaknemmeligt at paastaae, da man af dens egne Beretninger seer, at den daglig har været samlet i flere Timer paa Politikamret for uafladelig at træffe de Foranstaltninger, som den til enhver Tid ansaae for mest hensigtsmæssige. Men her skulle vi jo kun undersøge, hvad den udrettede, og først

og fremmest bør det fremhæves, at naar man har bebreidet den, at den ikke erklærede Epidemien for udbrudt førend den 23de Juni, uagtet 11 Personer vare døde af asiatisk Cholera fra den 12te til den 25de Juni, da Commissionen sammenmentraadte, giør man den uden al Tvivl Uret. Rigtignok kan man neppe tillægge den af den selv anførte Undskyldning, at det kongelige Sundhedscollegium først Aftenen iforveien havde erklæ et Sygdommen for epidemisk, synderlig Vægt; thi den besad jo i sin egen Midte to Læger, der nok turde paatage sig det Ansvar at afgiøre, hvilken Sygdom man havde for sig. Men skiønt de indtrufne Tilfælde fortiente den strengeste Opmærksomhed, og skiønt der var grundet Anledning til i Stilhed at træffe alle mulige Forberedelser og samle alle Hielpemidler til at imødegaae Sygdommen, var det dog vistnok rigtigt at anvende stor Forsigtighed, inden man erklærede Kiøbenhavn for smittet. Det kan ikke feile, at Commissionen har overveiet de betydelige Ulemper, som efter en slig Erklæring vilde opstaae for Hovedstaden, der er en af Hovedaarerne for Handlen med Udlandet, og naar man tager tilbørligt Hensyn til vore nærmeste Naboers overdrevne Ængstelighed, vil man sikkert indrømme, at det vilde have været høist letsindigt, at udstede en slig Erklæring, forinden Epidemiens Tilværelse fuldstændigen var constateret.

Naar man med eet Ord skal charakterisere den overordentlige Sundhedscommissions Virksomhed, maa man sige, at den udfoldede stor Iver og Ufortrødenhed med Hensyn til alle de Foranstaltninger, der gik ud paa at modtage Choleraen; den indrettede Lazarether, den sørgede for, at den altid havde et tilstrækkeligt Forraad af Liigkister, at Gravene fik den forsvarlige Dybde osv., men derimod synes den ikke at have næret synderlig Tillid til de forebyggende Foranstaltninger, ret som om den betvivlede, at der kunde være meget at giøre i denne Retning i saa reenlig og peen en By som Kiøbenhavn. Dog var dens Virksomhed i denne Henseende ikke engang tilstrækkelig, hvilket neppe maa bebreides den, men snarere

den hele uheldige Organisation eller, rettere sagt, Mangel paa Organisation, der i det Følgende vil blive paaviist. Den overordentlige Sundhedscommission lod saaledes Frederiks Hospital modtage Cholerapatienter, og om det var rigtigt eller ei, mangler nærværende Forfatter Sagkundskab til at afgiøre. Men dette Hospital havde kun 20 til 30 Pladser, og der oprettedes derfor flere Choleralazarether. Hvor tilstrækkelige disse imidlertid vare, det fremgaaer deraf, at de Syge ikke sieldent maatte kiøre fra det ene til det andet, for omsider at lande i deres til Sygebehandling kun altfor lidt skikkede Hiem. For at undskylde denne Mislighed har den overordentlige Sundhedscommission anført, at den havde Vanskelighed ved at skaffe Localer tilveie. Men dersom Ministeriet havde givet Stadens virksomme og energiske Politidirecteur, Herr Conferentsraad Bræstrup, der jo selv var Medlem af Commissionen, den fornødne Myndighed, vilde han kunne have lagt Beslag paa mangen dertil egnet Privatbolig, der stod ledig (naturligviis mod at erlægge en passende Skadeserstatning til Eieren), hvis offentlige Localer ikke vare at erholde. Saafremt de bestaaende Love ikke havde været tilstrækkelige i dette Tilfælde, vilde det vel heller ikke have været forbundet med uoverstigelige Vanskeligheder, at udfærdige en provisorisk Lov, der vilde blive at forelægge den nu samlede Rigsdag til Sanction.

Men den høitagtede overordentlige Sundhedscommission synes i det Hele taget med en noget vel vidt dreven Beskedenhed, at have været særdeles bange for at udstede Befalinger; thi næsten enhver af den foreslaaet Foranstaltning er udgaaet i Form af venskabelige Raad og Opfordringer, og som et Beviis paa, hvor lidt den forstod at tiltage sig den fornødne Myndighed, kan anføres, at en underordnet Embedsmands Indvendinger vare istand til at forjage den fra det oprettede Cholerabureau paa Landcadetacademiet. Men i en overhængende Fare trænger enhver Befolkning til en Overcommando, som netop ved sine kloge, tidssvarende og myndige Befalinger er istand til at vække Tillid.

Den overordentlige Sundhedscommission undskylder sig ogsaa paa en indirecte Maade ved at sige, at Dødeligheden var mindre i Byen end paa Hospitalerne. Hvor interessant det end kunde være, at undersøge, om dens Paastand i saa Henseende er rigtig, — hvilket dog nok turde være meget tvivlsomt, eftersom Hospitalernes Statistik er reen og klar, medens alle Regningsfeilene derimod komme Byen tilgode, — vilde en slig Undersøgelse her ikke være paa sin rette Plads. Men hvis Sundhedscommissionen end har Ret, maa nærværende Forfatter henstille til dens lægekyndige Medlemmers lærde Overveielse, om Grunden til den formeentlige større Dødelighed paa Hospitalerne ikke skulde være, at de Syge efter en flere Timers lang Kiøretour, under hvilken den for Luftens Paavirkning udsatte Sygdom var overladt til sin egen Gang, kom til Hospitalerne i en temmelig ynkelig Forfatning, eller at Lægerne neppe have ønsket, at de Syge, som havde et lettere Anfald af Cholera, skulde foretage en saadan Kiøretour fra deres Hiem til Fredriks Hospital, derfra til Frue-Arbeidshuus, derfra til Frelserens-Arbeidshuus og saa fremdeles, hvorfor de have beholdt dem i deres Boliger, hvor de med den Nidkiærhed, Uegennyttighed og Opoffrelse, der udmærkede den hæderlige Lægestand og erhvervede den saa velbegrundet et Krav paa dens Medborgeres Taknemmelighed, have helbredet dem.

Det har dog ingenlunde været Meningen med det her Anførte ubetinget at dadle de af den overordentlige Sundhedscommission tagne Forholdsregler; det bør indrømmes, at den havde mange og store Vanskeligheder at bekæmpe, og det maa sikkert betragtes som en afgiort Sag, at den i sin Midte besad fortrinlige Kræfter, som, anvendte under gunstigere Forhold, kunne komme til at øve den mest afgiørende Indflydelse paa vore forqvaklede hygieiniske Forhold; Enhver indseer vist, at her sigtes til Herr Conferentsraad Bræstrup, der paa Grund af sin Sagkyndighed, sin mangeaarig Erfaring og sin Forretningsdygtighed vilde være fortrinlig skikket til at indtage en betydningsfuld Plads i et med en besluttende Myndighed

forlenet Sundhedsraad. I Betragtning af den critiske Situation bør man heller ikke dvæle ved enkelte uheldige Forholdsregler, f. Ex. at Gymnastikhuset i Philosophgangen toges til Liighuus, og at Ligene ikke saaledes som i Stokholm og Hamborg udførtes om Natten istedetfor om Dagen, medens det dog neppe kan gives Medhold, at der i det nærværende Øieblik, efter Hospitalet paa Garnisonspladsens Nedlæggelse, saavidt vides ikke findes et eneste Sted, hvor sporadiske Choleratilfælde kunne tages under Behandling. Det er bedre strax med Tak og Paaskiønnelse at gaae over til at omtale en Foranstaltning, der under hele Epidemiens Gang havde de mest heldbringende Følger, nemlig Dannelsen af Lægeforeningen mod Choleraens Udbredelse. Lægeforeningen traadte jo, idetmindste efter hvad man antager, kun sammen, fordi den overordentlige Sundhedscommission saa udelukkende havde sin Opmærksomhed henvendt paa et enkelt Punkt, nemlig paa at træffe Forberedelser til Choleraens Modtagelse, at den syntes at forglemme de forebyggende Foranstaltninger. Saaledes kan man godt sige, at den overordentlige Sundhedscommission indirecte gav Impulsen til Oprettelsen af Lægeforeningen, idet den aabnede et Spillerum for andre Kræfters Virksomhed. Denne Formodning er neppe greben ud af Luften, thi hvis der ikke havde været et sligt Spillerum, vilde de sex hæderlige Læger sikkert ei være traadte sammen. Lægeforeningen fremstod jo, som man veed, aldeles ukaldet, og fra dette Øieblik af see vi Foranstaltninger komme istand, der havde den mest afgiørende Indflydelse paa Sygdommens Gang, Foranstaltninger, der idetmindste maae have vundet eet af Medlemmerne af den overordentlige Sundhedscommissions ubetingede Bifald, thi Herr Conferentsraad Bang har i et i „Ugeskrift for Læger" indrykket Forslag til en fremtidig Choleraepidemies Modtagelse næsten i Eet og Alt sluttet sig til Lægeforeningen og fuldstændig giort dens Ord til sine.

Forinden vi gaae over til at betragte Lægeforeningens Virksomhed, turde det ikke være af Veien, at belyse dens Forhold til den overordentlige Sundhedscommission. Men det

er en vanskelig Opgave, fordi en slig Skildring let fører ind paa Personlighedernes Gebeet, medens tillige meget af hvad der er skeet neppe i strengeste Forstand kan siges at være Offentligheden hiemfalden. Her meddeles kun enkelte Træk, der dog maaskee vil sætte Læseren istand til at danne sig en Forestilling om Grunden til Lægeforeningens Fratræden fra Skuepladsen, skiønt Mange sikkert havde giort sig Haab om, at den, selv efter Choleraens Ophør, ved Hielp af sin velerhvervede Anseelse og de ypperlige Kræfter, der staae til dens Raadighed, vilde have virket for at bringe Spørgsmaalet om vore sanitaire Forholds Ordning til et heldbringende Resultat.

Betragter man nu den overordentlige Sundhedscommissions Virksomhed ligeoverfor Lægeforeningen, ledes Tanken uvilkaarlig hen paa Skriftstedet: „Giv Keiseren, hvad Keiserens er, og Gud, hvad Guds er", der, anvendt paa det nærværende Tilfælde, maatte hedde: Giv Lægeforeningen, hvad Lægeforeningens er. Men det synes næsten, som om den overordentlige Sundhedscommission har glemt dette Bud, naar den i sine Indberetninger tager sig Lægeforeningens Forslag til Indtægt og derpaa giør sig til af, at den har havt den mageløse Godmodighed, at bifalde denne eller hiin fornuftige Foranstaltning. Denne Godmodighed har nok for Resten ikke været saa stor, som man ifølge Indberetningerne skulde troe; velunderrettede Folk ville idetmindste vide, at den overordentlige Sundhedscommission f. Ex. giorde store Ophævelser i Anledning af de Penge, der medgik til den desværre ikke giennemførte Visitation. Den skal først have slaaet sig til Taals, efterat det Medlem af Lægeforeningen, der underhandlede med den angaaende dette Spørgsmaal, paa det Udbrud: „Tænk Dem engang, Visitationen har alt kostet 3000 Rbd.!" svarede med den Manden eiendommelige Rolighed: „Nei virkelig! har den været saa billig? Det havde jeg ikke troet." Kun et enkelt af den overordentlige Sundhedscommissions Medlemmer, der ikke følte sig beroliget, men tvertimod udtalte sin Utilfredshed med temmelig drøie Eder, paadrog sig den sarcastiske Tilretteviisning: „Hr. N,

hvis De ellers ikke er vant til at bande, skal De ikke giøre det for min Skyld!" Naar man nu veed, at Pengespørgsmaalet spillede en stor, ja man kunde næsten fristes til at sige en altfor stor Rolle hos Autoriteterne under Choleraepidemien, er det ikke at undres over, at Lægeforeningens Forslag stødte paa mangfoldige Vanskeligheder, og at man i Grunden heller saae Foreningens Hæl end dens Taa. For imidlertid ogsaa at give Sundhedscommissionen, hvad Sundhedscommissionen er, maa det dog her bemærkes, at Huusvisitationen var paatænkt af denne, førend Lægeforeningen foreslog denne Forholdsregel; det fremgaaer idetmindste af den overordentlige Sundhedscommissions Beretning, at den alt tidligere havde henvendt sig til Districtslægerne og opfordret dem til at foretage en Visitation i deres respective Districter. At en slig Opfordring udstedtes, er vist, skiønt man neppe skulde troe det; thi hvorledes de ulyksalige tretten Districtslæger, paa hvis Skuldre det i disse Dage var Mode at vælte Alt, skulde kunne udføre det Arbeide, som senere mere end hundrede Læger kun med Vanskelighed kunde udføre, er ikke let at begribe, men i ethvert Tilfælde tør man vel være berettiget til at sige, at den overordentlige Sundhedscommission ikke høstede Laurbær ved denne Foranstaltning. En Foranstaltning, som den overordentlige Sundhedscommission derimod aldeles ubetinget har Æren af, var Oprettelsen af Bureauer til Anmeldelse for Cholerasyge, skiønt disse dog ogsaa først senere bleve saaledes, som de skulde og burde være, hvilket vi ved at betragte Lægforeningens Virksomhed strax ville faae at see.

Lægeforeningen mod Choleraens Udbredelse søgte fornemmelig at standse Epidemien ved at træffe de forebyggende sanitaire Foranstaltninger, som Øieblikket krævede, og som vare udførlige trods de høist uheldige Stedforhold. Dens Virksomhed deler sig i tre Hovedgrene: Den daglige Visitation af Staden, de Fattiges Bespiisning og Udflytningen.

Hvor stor en Nytte **Visitationen** end kunde have stiftet, maatte den desværre dog opgives, uden at føre til det attraaede Resultat,

deels fordi Sygdom og Død svækkede de tilstedeværende Lægekræfter, deels fordi Visitationen paa en Maade druknede i Ureenlighed, da den fik med ligesaa mange Mangler som med Choleratilfælde at giøre, deels fordi Visitationen i lang Tid stod isoleret uden Understøttelse af Udflytningen, og deels endelig fordi den ikke kom rigtigt i Gang, idetmindste ikke paa Christianshavn, førend Epidemien var voxet til en saadan Høide, at det blev uoverkommeligt for Lægerne samtidig at besørge Visitationen, deres offentlige og deres private Praxis. Denne Omstændighed kan tiene som et yderligere Beviis paa, at Sygdommen traf os aldeles uforberedte, og at der ikke før dens Udbrud har været Tale om nogensomhelst Organisation af de tilstedeværende Kræfter. Uagtet næsten hele Staden i Løbet af fiorten Dage var bleven visiteret — et Foretagende, som maaskee er enestaaende i sit Slags, og som kun kunde udføres paa Grund af vore Lægers Iver og Utrættelighed — maatte dog en fortsat Visitation over hele Staden opgives, medens den derimod vedblev med Hensyn til de befængte Huse og alle Udflyttercolonierne indtil Epidemiens Ophør. Da Visitationen ophørte, fik Lægeforeningen saa mange Kræfter til sin Raadighed, at den saae sig istand til at giennemføre en anden Plan, nemlig Indførelsen af Choleralæger ved Bureauerne, en Foranstaltning, som vandt Publicums udeelte Bifald. Ifølge den overordentlige Sundhedscommissions Indberetning skulde nemlig baade examinerede Læger og medicinske Studenter ansættes ved Bureauerne. I Begyndelsen vare disse der vel, men ikke hine, og det var netop Choleralægernes Ansættelse, der raadede Bod paa denne Mangel; thi fra nu af hændtes det ikke, at de Syge henvistes til Districtslægerne, hvem det kun tilkom at behandle de under Fattigvæsenet hørende Patienter. Nu mødte en Choleralæge hver Time paa Bureauet; han modtog der de i den foregaaende Time indkomne Anmeldelser og vedblev at behandle de Syge i Hiemmet, saafremt de ikke foretrak at komme paa et Hospital. Tidligere saae Bureaulægerne kun een Gang til dem, foretog den første Ordination

og henviste dem derpaa til en Læges, navnlig til Districtslægens Behandling, men at denne Fremgangsmaade var høist mangelfuld, vil Enhver kunne indsee.

Med **Bespiisningen** tilsigtede Lægeforeningen naturligviis, at hindre Sygdommens Udbredelse blandt den fattige Deel af Befolkningen ved at forsyne den med sunde og kraftige Fødemidler efter en bestemt foreskreven Diæt. Bespiisningen, som besørgedes udført med Hurtighed og Dygtighed af en af anseete Medborgere bestaaende Comitee, der virkede under Lægeforeningen, begyndte den 13de Juli og endte den 20de September. I denne Tid uddeeltes i Alt 151,542 Portioner til Sunde og 11,400 Portioner Sygemad; Omkostningerne, der bleve afholdte af Lægeforeningens ved Centralcomiteen indsamlede Midler, udgiorde efter det af Bespiisningscomiteen til Lægeforeningen indgivne Regnskab omtrent 24,000 Rbd., og Bespiisningskortene uddeeltes i Begyndelsen af de visiterende Læger, men senere fornemmelig af Forsørgelsesforstanderne, som med Samvittighedsfuldhed og Udholdenhed udførte dette høist byrdefulde og vanskelige Arbeide.

Vi komme nu til den tredie og vigtigste af Lægeforeningens Foranstaltninger, nemlig den tæt sammenstuvede Befolknings **Udflytning** af de Bygninger, hvor Choleraen rasede, og ved denne Foranstaltning ville vi dvæle noget længer, fordi den maaskee er bedst skikket til at vise, paa hvilket Standpunkt vi med Hensyn til de sanitaire Forholds Ordning endnu befinde os.

Sygdommens heftige Angreb paa Beboerne af de overfyldte Huse angav selv Midlet til at beseire den, og dette Middel bestod i den størst mulige og hurtige Spredning af den sammenpakkede Befolkning. Men dette Foretagendes Giennemførelse, selv om man anlagde en mindre Maalestok, end der i og for sig var ønskeligt, frembød betydelige Vanskeligheder.

Det følger af sig selv, at de ledige Leiligheder i Staden og i dens umiddelbare Nærhed strax optoges, og henved 100 Familier erholdt Understøttelse til saaledes at udflytte; men hermed var ogsaa denne Hielpekilde tilstoppet.

Den Omstændighed, at Epidemien med Voldsomhed havde kastet sig over Byens Østerqvarteer og senere ligeledes over Christianshavn, forhindrede Afbenyttelsen af flere paa disse Punkter beliggende, store Localer til Asyler for de udflyttede Familier. Adskillige betydelige og hensigtsmæssige indrettede offentlige Bygninger meente vedkommende Ministerier ikke at kunne afsee; enkelte Privatmænd, som havde nyopførte Bygninger staaende ledige, nægtede under enhver Betingelse at afgive disse til Afbenyttelse som Familieasyler, og den stærke Hede forbød at afbenytte Kirkelofter samt andre lignende Localer. Det blev saaledes, trods alle Anstrengelser, ikke muligt at erholde andre hensigtsmæssige Localer til Disposition til Familieasyler, end Fodgardens Kaserne, som Hs. Majestæt Kongen, af sand Kjærlighed og Omsorg for de ulykkelige Familier, havde befalet rømmet i dette Øiemed, — og Rosenborg Brøndsal, som med den største Beredvillighed strax var bleven overladt Lægeforeningen af Anstaltens Bestyrelse. For Resten maatte man afbenytte Telte, indtil provisoriske Træbygninger kunde blive opførte, en Udvei som Nødvendigheden paabød, men som langtfra blev betragtet uden Betænkelighed i sanitair Henseende, dersom Veirliget skulde blive fugtigt og koldt.

Saasnart Fodgardens Kaserne var rømmet, blev denne, saavelsom Rosenborg Brøndsal, saa hurtigt som muligt indrettet til Familieasyl, hvilket Arbeide i høi Grad blev fremmet ved den særdeles Velvillie, hvormed Marineministeriet kom Foreningen imøde ved Udlaan af 8,600 Alen Seildug til at afdele de større Localer. Paa samme Tid bleve to Teltleire opslaaede paa den borgerlige Exerceerplads paa Christianshavn og Vesterglacie. Det blev saaledes muligt for Lægeforeningen, med Politiets energiske og ufortrødne Understøttelse, fra de overfyldte og stærkt angrebne Huse, at udflytte til Fodgardens Kaserne og Rosenborg Brøndsal over 200 Familier, til Teltleiren paa Christianshavn 75 Familier og til Teltleiren paa Glaciet 123 Familier, foruden et stort Antal logerende Personer. Familierne bestode for største Delen af gifte Haand-

værksſvende og Dagleiere, ſamt et ſtort Antal Enker med Børn. Men herved maatte man desværre blive ſtaaende, — dog ingenlunde fordi der ikke fandtes flere Bygninger, ſom paa Grund af den altfor tæt ſammenſtuvede Befolkning burde rømmes, thi i den Henſeende havde Udflytningen langtfra ikke naaet ſin Begrændsning, hvilket den overordentlige Sundhedscommisſion ſaa træffende har bemærket —; men fordi man af Mangel paa Interimslocaler ſaae ſig nødſaget til ikke at udſtrække Udflytningen videre. Man vil imidlertid feile, hvis man troer, at denne i Forhold til den virkelige Trang høiſt ringe Udflytning kunde øve nogen ſærdeles ſtor Virkning paa Epidemiens Aftagen; men man maa erindre, at Befolkningens Fortyndelſe ogſaa blev bevirket deels ved at mange tuſinde Menneſker forlode Staden og deels ved den ſtore Dødelighed.

Uagtet den Redebonhed, hvormed den private Godgiørenhed kom Lægeforeningens Opfordring imøde, viſte det ſig dog ſnart, at de indkomne Pengemidler ikke vare tilſtrækkelige til, at Foreningen i det oprindelig beſluttede Omfang i een Retning kunde udføre ſin Virkſomhedsplan. Det blev umuligt at giennemføre „Udflytningsſyſtemet", navnlig med Henſyn til Opførelſen af proviſoriſke og permanente Boliger. Men paa denne Foranſtaltning lagde Foreningen netop den allerſtørſte Vægt, idet den udtalte ſom ſin faſte Overbeviisning, at naar de bortflygtede Familier til Vinteren vente tilbage til Byen, og ſtørſte Delen af de udflyttede fattige Familier atter droge ind i de tætbefolkede Qvarterer og Gader, vilde Byen, (hvis Arbeiderbefolkning efter Epidemiens Ophør paa Grund af den høie Arbeidspriis ſelvfølgelig maatte blive meget forøget ved Tilflytning), i høi Grad være udſat for en Fornyelſe af Choleraepidemien og alle dens ſkrækkelige Følger.

Den overordentlige Sundhedscommisſion, ſom ganſke havde tiltraadt Lægeforeningens Anſkuelſer og Forſlag i ſaa Henſeende, indgik, i den velbegrundede Forudſætning at det ikke vilde møde nogen Modſtand hos Hs. Majeſtæt Kongen

ogsaa Vinteren over at bibeholde Fodgardens Kaserne til Familieasyl, i August Maaned med det Forslag til Communalbestyrelsen, strax at lade bygge provisoriske Træbygninger til 250 Familier og samtidig dermed permanente Bygninger paa Østerfælled til 250 Familier, til hvilket omfattende Foretagende Lægeforeningen af sine Midler vilde tilskyde 20,000 Rbd. Men da Communalbestyrelsen besluttede, aldeles ikke at ville bygge permanente Boliger, og ikkun 30 provisoriske til 180 Familier, som dog senere bleve indrettede til Vinterbrug, trak Lægeforeningen sig tilbage og besluttede selv at udføre Planen til permanente Arbeiderboligers Opførelse, til hvilket Foretagende, som allerede kan ansees paabegyndt, Foreningens motiverede Program foreligger Offentligheden. Disse Bygninger, der saaledes opføres som et privat og ikke som et offentligt Foretagende, ville dog neppe kunne blive færdige før i Løbet af næste Sommer.

Det var en Selvfølge, at de til forskiellige Steder udflyttede Familier, paa Grund af de forskiellige locale Forhold, ikke kunde komme til at leve under lige Vilkaar.

Teltlivet, navnlig paa Glaciet, maatte saaledes, uagtet det heldige Veirlig, nødvendigviis medføre mange væsentlige Savn, af hvilke Fiernelsen fra Byen og de Forbindelser, hvoraf Manges daglige Erhverv afhang, ikke var det mindste; imidlertid søgte man, saagodt som muligt, at raade Bod paa disse Ulemper, og Befolkningen var i det Hele taget ret vel tilfreds med sit Ophold der, ligesom ogsaa en god Sundhedstilstand vedligeholdtes ved omhyggeligt Lægetilsyn og Pleie.

Befolkningen i Familieasylet i Fodgardens Kaserne og Rosenborg Brøndsal var derimod i flere Henseender heldigere stillet. Opholdet inde i Byen skaffede den lettere Erhverv; hver Familie fik et luftigt og lyst Værelse, der i de fleste Tilfælde var meer end tre Gange saa stort, som det fraflyttede, og det var dem ogsaa muligt her at medtage deres, som oftest rigtignok kun ringe Bohave. Da der kun fandtes faa Kiøkkener i Bygningen, fik Beboerne Tilladelse til to Gange daglig frit at afhente

kogt Vand hos Marketenderen; (i Brøndsalen leveredes dette Beboerne ligeledes gratis, efter velvilligt Tilbud af Inspecteur Nørregaard); bittert Skibsøl fra Kongens Bryghuus solgtes Beboerne for Indkiøbsprisen, 2 Sk. pr. Pot, for at forhindre dem i at nyde skadeligt Øl, og man drog Omsorg for, at deres daglige Fornødenheder saavidt muligt kunde erholdes i selve Bygningen, ligesom der ogsaa anvendtes en speciel Omsorg for en samvittighedsfuld Uddeling af Spisekort og de betydelige frivillige Gaver af Klædningsstykker etc., for at de paa den bedst mulige Maade kunde komme Asylets fattigste Beboere tilgode.

De 218 Familier, bestaaende af 382 Voxne og 406 Børn, tilsammen 788, som Asylet husede, følte sig derfor øiensynlig meget tilfredse, uagtet den uvante Control med Hensyn til Reenlighed og Orden, medens disse nødvendige Betingelser for physisk Velvære dog snart bleve dem saa tilvante, at Opholdet i Asylet sikkert ogsaa fremtidig vil udøve en gavnlig Indflydelse i saa Henseende. Den Interesse og Deeltagelse for de Fattige, som dette Asyls Inspecteur, Herr Cancellist Winther, lagde for Dagen, har sikkert ogsaa i høi Grad bidraget til, at de med Udflytningen forbundne Ulemper have været mindre følelige for Beboerne.

Sundhedstilstanden var hele Tiden fortrinlig, ikkun tre Choleratilfælde indtraf indtil den 3die August og intet senere, hvilket sikkert i væsentlig Grad maa tilskrives den Utrættelighed, hvormed Asylets Læge røgtede sit Kald; de sundere Livsforhold øvede en aldeles forbausende Virkning paa den talrige Børnefloks Udseende.

Udflytningens nødtvungne Charakteer, som en Foranstaltning i Almeenvellets Interesse, betegner noksom den Vei, man efter Epidemiens Ophør bør gaae, og hvilke forberedende Foranstaltninger, der med Hensyn hertil ere fornødne.

Det er alt blevet sagt, at den overordentlige Sundhedscommission ganske havde tiltraadt Lægeforeningens Forslag, der gik ud paa at opføre provisoriske Boliger, som skulde afløse

Teltene, og samtidig dermed at bygge permanente Boliger til 250 Familier, som var det Antal Familier man, — under Forudsætning af at Fodgardens Kaserne bibeholdtes til Familieasyl Vinteren over, — ikke vilde kunne skaffe sunde Boliger, da de rømmede Bygninger, hvis man vilde hæve Sammenstuvningen, nødvendigviis maatte forandres saaledes, at de kun afgave Leiligheder til Halvdelen af den tidligere Befolkning, hvilken Foranstaltning, i Forbindelse med nye Bygningers Opførelse, ansaaes for aldeles nødvendig til at forebygge et Gienudbrud af Epidemien.

Men denne fuldkommen rigtige Foranstaltning, at indskrænke Leilighedernes Antal i Fattigboligerne til det Halve, maatte selvfølgelig, saalænge det fornødne Antal nye Fattigboliger ikke vare opførte eller anden Plads tilveiebragt, medføre den Virkning, at disse Leiligheder, foruden at blive større, sundere og bedre, tillige bleve dyrere. Og da der ifølge Udflytningens Charakteer paalaae det Offentlige, som havde grebet ind, idetmindste en moralsk Forpligtelse til at forskaffe den udflyttede Befolkning sunde Boliger til den samme, ingenlunde billige Leie, som de forinden Udflytningen havde betalt, og som for de fleste var det Høieste de kunde affee til Huusly, fordrede Billigheden, ja maaskee endog Retfærdigheden, at den overordentlige Sundhedscommission paa den ene eller den anden Maade forskaffede et saa tilstrækkeligt Antal sunde Boliger til Vinteren, at den udflyttede Befolkning deri kunde optages, mod at erlægge samme Leie, som den havde betalt forinden Udflytningen.

Betragter man ikke Sagen fra de Udflyttedes Standpunkt, men alene med Hensyn til den overordentlige Sundhedscommissions Pligter mod Kiøbenhavns Befolkning i Almindelighed, da bliver Kravet til bemeldte Commission endnu langt alvorligere, idet der, efter Commissionens eget Udsagn, endnu existerer et overordentlig stort Antal Bygninger, som paa Grund af en høi Grad af Sammenstuvning og slette locale Forhold ligesaavel trænge til Udflytning og For-

andring som de andre, og som følgelig fremdeles afgive meget farlige Elementer til en ny Choleraepidemi.

Den overordentlige Sundhedscommission har imidlertid opfattet sin Stilling til denne Sag paa en heel anden, høist mærkværdig, ja fast utrolig Maade.

Da Communalbestyrelsen, hvis Virksomhed vi senere skulle omtale, af misforstaaet Oeconomi*), opgav at bygge permanente Boliger, men lod de opførte Træbarakker indrette til Vinterbrug, hvorved ikkun opnaaedes 180 Boliger istedetfor de indstillede 250, synes nemlig Commissionen ikke at have taget sig dette Tab af sunde Boliger til 70 Familier meget nær. Da Eierne af „Pialtenborg" og „gamle Løgte" ikke vilde istandsætte deres Bygninger efter Rømningen, giorde dette, besynderligt nok, heller ikke noget Indtryk paa Commissionen, uagtet den derved vilde miste Halvdelen af det tidligere Antal Leiligheder i disse Bygninger for i Vinter. Bygningerne vedbleve at henstaae lukkede, og nu synes det virkelig, at Commissionen ved at kiæle for den Tanke, „at kunne hielpe sig med Mindre", kom til det oeconomiske Haab, som første Gang glimtede frem i Borgerrepræsentanternes Møde den 29de September i den Yttring: „Sikkert at kunne faae Plads til alle de Udflyttede i Træbarakkerne og de istandgiorte Fattigboliger", saa at man ikkun i yderste Nødstilfælde vilde benytte Gardekasernen til Familieasyl i Vinter. Og dette Haab traadte allerede den 30te September frem i Gierningen, idet Halvdelen af Beboerne i det nævnte Asyl blev opsagt til Fraflytning til Flyttedagen, med Udsigt til „Ladegaarden", hvis man ikke selv skaffede sig Leilighed, medens den anden Halvdeel paa samme Maade blev opsagt nogle Dage senere; og alt dette skete, uden at den overordentlige Commission paa anden Maade havde skaffet flere sunde

*) Bygningerne paa Farimagsveien, som skulle nedrives i Efteraaret 1854, have kostet 75,000 Rbd., altsaa forholdsviis ligesaa meget som Lægeforeningens Arbeiderboliger paa Østerfælled skulle koste.

Beboelsesleiligheder tilveie. Hvad den tidligere selv vilde have benægtet paa det Bestemteste, nemlig at den til Vinteren kunde undvære foruden 70 af de calculerede nye Boliger, tillige det ikke istandsatte „Pialtenborg“ og „gamle Løgte“ samt Fodgardens Kaserne, det var nu ikke blot dens Haab, men det holdt den sig overbeviist om; er det ikke overordenligt!!

Naar man nu veed, at Familieasylet i Fodgardens Kaserne, efter Overeenskomst med Lægeforeningen, som havde bestyret og afholdt samtlige Udgifter til dette Etablissement, fra Flyttedagen skulde overtages af den overordentlige Sundhedscommission, bestyrkes man stærkt i den Formodning, at denne Sundhedscommissionens Virksomhed, lige stik imod hvad den selv tidligere havde indstillet som absolut nødvendigt, sikkert alene maa være en Følge af, at Lægeforeningens Aand, som hvilede over disse Foranstaltninger under Epidemien, senere er vegen bort fra Commissionen og blandt andet har medtaget dens Hukommelse.

At Ophævelsen af Familieasylet i Fodgardens Kaserne i Vinter maa ansees for et farligt Experiment er utvivlsomt, paa Grund af den deraf opstaaede Sammenstuvning i Fattigboligerne, som navnlig om Vinteren ere skrækkelig usunde, og vi kunne i saa Henseende ikke paaberaabe os noget bedre Vidnesbyrd, end den overordentlige Sundhedscommissions egne tidligere Udtalelser. Man har imidlertid prøvet Experimentet, gid det maa lykkes, og ligesom Alt kan afvindes en comisk Side, selv det mest Bedrøvelige, saaledes ogsaa den overordentlige Sundhedscommissions Foranstaltning; thi at lade opføre Træbarakker for Vinteren til 180 Familier, med en Bekostning af 75,000 Rbd., og derefter at opgive Fodgardens Kaserne, som kan optage henved 200 Familier og som uden stor Vanskelighed kunde erhverves*), er unægtelig, afseet fra de mulige Følger, i al sin

*) Beboerne af Asylet i Fodgardens Kaserne indgik kort før Flyttedagen med en Petition til Hans Majestæt om mod Betaling at turde blive Vinteren over i Kasernen. Kongen modtog denne Petition meget naadigt

Ubegribelighed en saa mærkværdig Forholdsregel, at man næsten kunde fristes til at antage, at den overordentlige Sundhedscommmission har havt isinde at lege Ordsprogslegen og opføre det gamle Ordsprog: „Frem og tilbage er lige langt."

Centralcomiteen, som under Krigen udfoldede saa velsignelsesrig en Virksomhed, ønskede ogsaa under Landsoten at virke for det almene Vel. Den paatog sig, at indsamle milde Gaver for at skaffe de nødvendige Pengemidler tilveie til de Fattiges Bespiisning og nogenlunde sunde Opholdssteder for de Familier, der levede under Forhold, som særlig frembøde Næring for Epidemien. Den 8de Juli paakaldte Centralcomiteen den private Velgiørenhed; Opfordringen fandt en saadan Modtagelse, at der ikke blot her fra Staden, men ogsaa fra Provindserne og Udlandet indkom den betydelige Sum af 120,000 Rbd., hvoraf Bespiisningscomiteen, som alt sagt, har modtaget 24,000 Rbd.

Efter faa Dages Forløb indsaae imidlertid Centralcomiteen, der virkede i Samklang og efter Overeenskomst med Lægeforeningen, hvis Skatmester den paa en Maade kunde siges at være, at man ogsaa burde have Opmærksomheden henvendt paa at forsørge de Afdødes Efterladte.

Den Section, der tidligere havde været beskæftiget med at uddele Understøttelse til Qvæstede og de Faldnes Efterladte, overtog med Beredvillighed dette Hverv, hvis Betydning alene fremgaaer deraf, at den har understøttet 720 Familier, hvor Manden var død og 208 Familier, hvor Konen var død, medens de forældreløse Børns Antal har været 416; den samlede Understøttelse udgiør omtrent 27,000 Rbd. En Dameforening sluttede sig til Sectionen og førte med en paaskiøn-

---

og erklærede, at han vilde gjøre Alt, hvad der stod i hans Magt for de Fattige. Det er altsaa vist, at Vanskelighederne, fra hvem de end kom, kunde have været overvundne; men Sagen blev ikke behandlet paa den rette Maade, og saaledes gik man glip af det Gode, at kunne sprede Befolkningen og muligviis at kunne indvirke helbbringende paa den alt i Forveien saa opskruede Huusleie.

nelsesværdig Deeltagelse, Omhu og Utrættelighed Tilsyn med de forældreløse Børn, navnlig med deres Anbringelse hos Pleieforældre; henved hundrede Børn ere ved Dameforeningens Bistand blevne optagne i Familier, hvor de have fundet et nyt og venligt Hiem.

Da mange Personer i den første Reconvalescenttid vare udsatte for Nød, søgte Centralcomiteen at lindre den ved at uddele 1100 Rbd. til disse, og forat modarbeide Choleraens Tilbagevenden fattede Centralcomiteen, efter Lægeforeningens Forslag, den kloge Beslutning, at virke for at opføre sunde Boliger paa Østerfælled, og at anvende 20 til 30,000 Rbd. af sine Midler i dette Øiemed.

Ligesom Centralcomiteen ved sin hele Virksomhed har søgt at concentrere og benytte Folkets Goddædighed paa bedste Maade, saaledes har den ogsaa ved den sidste omtalte Beslutning lagt for Dagen, at den indseer Vigtigheden af vore sanitaire Forholds Forbedring. Denne Omstændighed giver nærværende Forfatter Mod til at opfordre den til en fortsat Virksomhed i denne Retning, deels fordi den nu eengang har vidst at vinde sine Medborgeres Tillid, hvilket ikke er saa let, som man troer, deels og fornemmelig fordi den bestaaer af practiske, forretningsdygtige Mænd, der baade have Evne og Villie til at virke for det almene Vel. Dersom Centralcomiteen traadte sammen med Lægeforeningen og Comiteen for Oprettelsen af et Sygehiem, — der jo have det samme eller en lignende Tendents — i den Hensigt at danne et Selskab med det Formaal, at virke for en Reform i vore sanitaire Forhold og i vor dermed i nøie Forbindelse staaende Fattigforsørgelse, er det vist hævet over enhver Tvivl, at en saadan Indbydelse vilde finde den mest beredvillige Understøttelse og Imødekommen hos Publicum, og det er alt andetsteds udviklet, hvilken Nytte et saadant Selskab, hvis Medlemmer naturligviis ved deres Indtrædelse forpligtede sig til at arbeide i denne Sags Tieneste, kunde stifte. Det er kun ved at samle de adspredte Kræfter, at noget Stort og Godt kan udrettes, og det hen-

stilles til disse tre til det samme **Maal** virkende Comiteers sagkyndige Overveielse, om og hvorvidt det her rigtignok kun løst henkastede Forslag lader sig realisere; men hvis man beslutter sig til at træde i Virksomhed, bør det skee snart, inden Interessen for Sagen kiølnes, og det er i ethvert Tilfælde ligegyldigt, hvilken af de tre her nævnte Comiteer, der foretager det første Skridt.

For **Communalbestyrelsen** aabnede der sig under Epidemien rig Leilighed til at gienvinde den Tillid, som den ved sin langsomme Forretningsgang og sin tilsyneladende Ligegyldighed for at fremme adskillige af de Communalanliggender, paa hvilke Kiøbenhavns Borgere sætte størst Priis, i en ikke ringe Grad havde svækket. Man gaaer imidlertid neppe Communalbestyrelsen for nær, naar man paastaaer, at den ikke udfoldede nogen særdeles stor Virksomhed under Epidemien. Der synes i det Hele taget, at hvile en uheldig Stierne over Borgerrepræsentationen, og Grunden dertil maa vel fornemmelig søges i vor uheldige Communalforfatning; thi ellers er det ubegribeligt, hvorledes Mænd, der i andre Retninger have ydet Fædrelandet væsentlige Tienester, kunne lammes saa aldeles i Communalraadet og finde sig i at overveie saa Meget og udrette saa Lidt.

„Communalautoriteterne betragte i Reglen de forebyggende Foranstaltninger mod en Choleraepidemie som eensbetydende med almindelig fri Lægehielp til Fattige og ville ikke giøre Noget uden foregaaende vidtløftige Undersøgelser om Trang og deslige. De forlange i det Hele, at de Syge skulle søge om Hielp istedetfor at Hielpen just burde opsøge de Syge. Megen Ulykke og stor Ulempe foraarsages ogsaa derved, at Magten og Ansvaret er deelt mellem flere forskiellige Autoriteter.“ Disse Ord, der passe saa aldeles paa vore Forhold, ere udtalte af det engelske Sundhedscollegium, og Ulykken hos os under Landsoten bestod netop i, at Ansvaret for de trufne Foranstaltninger hvilede paa saa Mange, at det egentlig ikke hvilede paa Nogen. Communalbestyrelsen afgav vel tre af

sine Medlemmer til den overordentlige Sundhedscommission; men man kan ikke sige, at den souteneerede dem i nogen særdeles høi Grad eller forskaffede dem den Indflydelse paa Begivenhedernes Gang, som Borgerrepræsentationens Affendige fortiente, og det er altid en høist mislig Sag, at være i en Commission af Navn og ikke af Gavn. Hermed være det dog ikke sagt, at de hæderlige Medborgere, der havde Plads i den overordentlige Sundhedscommission, ikke have udrettet Noget; deres Virksomhed fortiener tvertimod al mulig Paaskiønnelse, men de vare ikke og kunde ikke være den Drivkraft, der satte hele Maskineriet i Bevægelse, og man kan forlange af en Borgerrepræsentation, at den under en overhængende Fare tager Initiativet og handler med fordobblet Iver og Energi.

Det gik med de Borgerrepræsentanter, som havde Plads i Sundhedscommissionen, saaledes som det gaaer med dem, der have Plads i Fattigdirectionen. Nærværende Forfatter har angrebet denne Direction, der burde være Repræsentant for Stadens Humanitet, Mildhed og Barmhiertighed. Og dog veed han, at de to Mænd, der i Egenskab af Borgerrepræsentanter have Sæde i Fattigdirectionen, ere saa retsindige, veltænkende og humane som Nogen. Men de kunne ikke øve nogen væsentlig Indflydelse, fordi deres egne Forretninger ikke tillade dem at deeltage i Administrationen, medens et Princips Godhed eller Slethed jo først godgiøres, naar det kommer til Anvendelse i de enkelte Sager. Og hvis det er sandt, at Principet for den kiøbenhavnske Fattigforsørgelse er slet, saa maa Dadlen ogsaa ramme Borgerrepræsentationen, thi skiønt Fattigdirectionen ikke er en den underordnet Autoritet, saa har Communalbestyrelsen dog Skattebevillingsretten; og det er en Løftestang, ved Hielp af hvilken langt større Vanskeligheder ere blevne bortryddede. Borgerrepræsentationen bør saaledes ikke sidde rolig og see paa, at Almisselemmerne paa almindeligt Hospital leve i 80 Cubikfod Luft istedetfor i 300! Der gives sikkert ei heller en eneste Borgerrepræsentant, som under Epidemien vilde have sendt sit Barn i en Skole, der laae Dør om Dør

med et Cholerahospital, og man bør paatale, at det er skeet med Almuens Børn. Der gives ligesaa lidt nogen Borgerrepræsentant, der vilde lade sit Barn gaae i en Skole, hvor Localet er saa slet, at Barnet ikke havde 85 Cubikfod Luft til at aande i. Men dersom Communalbestyrelsen ikke veed det, saa underrettes den herved om, at dette skal være Tilfældet i Nicolai-Skolen, og at en af Hovedstadens anseete Læger, Herr Professor Sommer, i en Rapport til Lægeforeningen har erklæret, at Localet her hverken under en Choleraepidemi eller under ordinaire Forhold var skikket til Skole. Alle de i Begyndelsen af nærværende lille Skrift paapegede Ulemper ere nu ikke mere nogen Hemmelighed; de ere Offentligheden hjemfaldne, og det er sikkert hævet over enhver Tvivl, at de hæderlige Mænd, der i Egenskab af de kiøbenhavnske Borgeres Repræsentanter ere nærmest kaldede til at raade Bod paa disse Onder, ville indlede en nøiagtig og samvittighedsfuld Undersøgelse af den hele Fattigadministration, at de ville vide at finde de rette Personer, af hvem Oplysninger kunne erholdes, hvilket heldigviis ikke er vanskeligt, og at de ville handle og handle med Kraft, naar den hele bedrøvelige Tingenes Tilstand er bleven dem klar. Det første Skridt maatte sikkert være, at simplificere Fattigadministrationen og indføre en mere hensigtsmæssig Fordeling af Arbeidet. Det kan neppe bifaldes, at et Hospital og en Lemmestiftelse sammensmeltes, eller at en Fattigdirection giver sig af med at bestyre Hospitaler og Skoler; en god Fattigdirecteur behøver ikke at være i Besiddelse af de Kundskaber, som udfordres hertil. Først naar de uligeartede Forretninger fordeles paa en hensigtsmæssigere Maade, kan der være Tale om en paa et særligt Kiendskab til Hovedstadens mange tusind Fattige baseret Classification, og det er blevet viist i det Foregaaende, at uden en saadan Classification vil ethvert Forsøg paa at reformere vor slette Fattigforsørgelse lide Skibbrud. Det kan ikke gientages ofte nok, at Communalbestyrelsen er medansvarlig for de Fattiges Behandling, ligesom det alt er blevet viist, at flere af de Onder, hvoraf vi

have lidt under Choleraepidemien, for en Deel falde Communalbestyrelsen til Last, medens denne, selv i den allerseneste Tid under Discussionen om Arbeiderboligers Opførelse, ikke heller har lagt nogen særdeles Beredvillighed for Dagen til at tilfredsstille et af Dieblikkets mest paatrængende Krav.

Overhofmarskallatet var en af de Autoriteter, hvem det nærmest paalaae at udføre Hans Majestæts Befalinger, sigtende til at lindre den almindelige Nød under Epidemien, og Herr Overhofmarskalk Levetzau lagde ved denne Leilighed den samme Nidkiærhed og Interesse for alle almeengavnlige Foretagender for Dagen, som Enhver, der i slige Anliggender har havt Leilighed til at nærme sig denne Mand, maa have erkiendt og paaskiønnet. Som et Exempel paa den Virksomhed, Overhofmarskallet udfoldede, skal her blot anføres, at da Hans Majestæt havde befalet, at Fodgardens Kaserne skulde stilles til den overordentlige Sundhedscommissions Raadighed, og da Indenrigsministeriet havde erklæret, „at det var af paatrængende Vigtighed, at faae denne Sag snarest muligt bragt i Orden," blev Frederiksberg Slot, hvor Garden midlertidig skulde indqvarteres, rømmet i Løbet af to Dage af Marskallatet, og stod saaledes til Raadighed fra den 12te Juli, medens Sandheden dog kun skeer Fyldest, naar man tilføier, at Garden under Major v. Lassons Commando var ligesaa langsom og tilsynteladende uvillig til at forlade sin Kaserne, som den var rask og resolut til at gaae paa den 28de Mai 1848 under Oberst v. Kirchhoffs Commando. Først den 18de Juli naaede den Frederiksberg, og da man har anklaget Krigsministeren, der altid skal være Syndebuk, for denne uforsvarlige Langsomhed, maa det endnu tilføies, at Garden kun hvad Beklædningen angaaer sorterer under ham. Et andet lille Træk fra hine Dage kan maaskee her finde sin rette Plads. Da Hs. Majestæt til værdige og fattige Cholerapatienter havde skiænket Madratser, Dyner, Puder og uldne Tæpper til omtrent et halvt hundrede Senge, tilhørende det kongelige Depot og bestemte til at sælges ved offentlig Auction, blev den overordentlige Sundhedscom-

mission den 30te Juli underrettet om, at denne kongelige Gave stod til dens Raadighed og kunde afhentes paa Christiansborg, naar det ønskedes. Dagen derefter toges den i Øiesyn af nogle af Communalbestyrelsens Medlemmer, der baade mundtlig og skriftlig frembare deres Tak derfor; men indtil Slutningen af September Maaned henstod denne Gave, der, anvendt i en af Teltleierne, kunde have stiftet saa stor en Nytte, uafhentet paa Christiansborg Slots Oldfruestue som et sørgeligt Vidnesbyrd om den Mangel paa Organisation, der lammede enhver kraftig Kamp mod Epidemien.

Krigsministeriet udfoldede en meget betydelig Virksomhed, medens Krigsministeren dog har været udsat for mangehaande Angreb, der tildeels ere fremkomne, fordi han af Hensyn til Armeens Tarv kun meente, at burde komme Communerne tilhielp, naar disse ikke paa anden Maade kunde tilveiebringe de Localer og det Materiale, som de ønskede at erholde tillaans af Krigsministeriet, men vel fornemmelig fordi denne med et stort organiserende Talent begavede Mand under Faren stillede sig vel meget paa det critiske Standpunkt, og kun med synlig Ulyst gik ind paa nogetsomhelst Forlangende, der efter hans Anskuelser ikke var velmotiveret eller blev ham overbragt af den Autoritet, som han ønskede at forhandle med.

Det maatte naturligviis være Krigsministeriets Hovedopgave, at drage Omsorg for Hærens Sundhedstilstand, og allerede den 25de Juni foranstaltedes hyppige Visitationer forat forebygge Mavesygdomme. Samme Dag erholdt Garnisonshospitalet Befaling til at have alle til Choleraens Behandling nødvendige Reqvisiter paa rede Haand. Den største Forsigtighed blev indskiærpet ved Vaabenøvelserne og Svømningen, skiønt den sidstnævnte Øvelse sikkert aldeles burde have været standset, eftersom de fleste militaire Læger nok ere enige om, at den var farlig under en Choleraepidemi. De nødvendige Foranstaltninger til Luftens Forbedring i Vagter og Arrester toges, og den 7de Juli blev det militaire Klædeoplag ved Langebro indrettet til et Reservelazareth; her rømmedes 360,000

Alen Klæde i Løbet af tre Dage, og alle Værelsernes Omdannelse, Hvidtning og Maling samt 140 Senges Etablering fuldførtes i mindre end fiorten Dage. Den 8de Juli blev Magazinbygningen ved Østerport indrettet til Belægning for 160 Mand af 4de og 7de Linieregiment, forat undgaae Indqvarteringen af Mandskabet hos Stadens Indvaanere, og nogle Dage senere blev Pladsen mellem Barakkerne i Citadellet ryddeliggiort for at forbedre Luften. I 1ste Jægercorps var Dødeligheden størst (14 Syge, 9 Døde), og dette lader sig let forklare af de mindre gode Localer i Citadellet, der kun ere 7½ Fod høie og slet ventilerede. Resultatet vilde imidlertid vist have været endnu langt værre, hvis der ikke altid blev viist dette Corpses Mandskab en beundringsværdig Omhu.

Omtrent midt i Juli Maaned erholdt Ingenieurcorpset Befaling til at bygge et Liighuus; Patronatet for Garnisonskirken anmodedes om at drage Omsorg for Ligenes Nedgravning paa forsvarlig Maade, og Garnisonshospitalet beordredes til at lade ulæsket Kalk lægge i de Kister, i hvilke de af Cholera døde Personer begravedes.

Men Krigsministeriet gik ogsaa paa flere Maader de andre Autoriteter tilhaande. En Mængde Lazarethgienstande f. Ex. 1200 Tæpper, 1200 Par Lagener og 100 Senge stilledes til den overordentlige Sundhedscommissions Raadighed; Marketenterne i Kasernerne fik Befaling til at være behielpelige med at koge Mad til Stadens Trængende; der anvistes Plads paa Glaciet til de Familier, der maatte forlade cholerabefængte Huse, og henved 400 Telte til disse bleve udlaante og opslaaede paa Glaciet og paa Christianshavn.

Garnisonens Styrke under Epidemien var i Giennemsnit 6,500 Mand. Uden at medtage Depoter, Officianter, Læger osv. har de Syges Antal den 1ste Septbr. været 116, og heraf ere atter 68 Døde. Mortalitetsforholdet i den egentlige tienstgiørende Styrke har altsaa omtrent været 10 pro mille, medens den civile Befolknings Dødelighed omtrent udgiorde 32 pro mille. Det kan maaskee være af Interesse at tilføie, at 1ste Artilleri-

regiment, der beboer Christianshavns nye Kaserne, opført paa den som slettest anseete Grund og beboet af 900 Mand, kun havde 11 Syge og 5 Døde. Sygdommen rasede heftigst blandt de paa Garnisonshospitalet liggende Patienter og derværende Embedsmænd, Betiente og Opvartningskoner, af hvilke kun en eneste forblev aldeles rask; af Hospitalets Officianter og Opvartningskoner vare 16 Syge og 11 Døde.

Marineministeriet, som den 23de Juni af Etatens Stabslæge, Herr Dr. Mansa, havde erholdt Melding om, at nogle choleralignende Tilfælde havde viist sig i Søetatens Hospital i Nyboder, beordrede strax en almindelig Huusvisitation i alle Nyboders Huse under Control af Commandanten i Nyboder og Stabslægen; Visitationen besørgedes af alle Etatens Læger i Forening med nogle Officerer af hver Division; man opdagede i Alt nogle og tredive Tilfælde, der tydede paa en Begyndelse til Sygdommen. Commandanten i Nyboder erholdt tillige Befaling til at lade Brolægningen eftersee, foranstalte Husene udluftede og Latrinerne udrensede ved Hielp af Jernvitriol. Divisionscheferne fik Befaling til at afhielpe Overbefolkningen i de Huse, der under Visitationen vare udpegede; en bedre Ølsort udsolgtes paa Holmen til det der arbeidende Mandskab, og ethvert Udsalg af slet Øl, Frugt osv. blev forbudt i Nyboder.

Paa samme Tid erholdt Directionen for Søqvæsthuset Ordre til at lade indrette de nødvendige Localer til Modtagelse af Søetatens syge Mandskab, der ikke var angrebet af Cholera og hvoraf i Giennemsnit havdes 50 til 70 Patienter.

Denne Befaling blev udført den 29de og 30te Juni; allerede den 2den Juli bleve de Ikke-Cholerasyge henflyttede fra Hospitalet i Nyboder til Søqvæsthuset, og omtrent samtidig med denne Foranstaltning oprettedes et Anmeldelses-Bureau i Nyboder, ved hvilket to unge Læger bleve ansatte.

Ifølge Anmodning af den overordentlige Sundhedscommission og Krigsministeriet samtykkede Marineministeren endvidere i, at Cholerapatienter fra Byen og fra Landmilitair-

etaten maatte indlægges paa Søetatens Hospital, og den overordentlige Sundhedscommission fik ligeledes udlaant alt det Sygeinventarium fra Søopvæsthuset, som kunde undværes der. Den forrige Seilbugsfabriks Bygninger bleve den 9de Juli indrettede til at optage de Familier fra Nyboder, hvis Huse skulde udluftes og renses, og det blev tillige tilmeldt Sundhedscommissionen, at enkelte Familier fra Byen ogsaa kunde indlægges her. Et nyt Liighuus blev opført paa Skibskirkegaarden, og Holmen erholdt Ordre til at forfærdige Liigkister til Hospitalerne.

En Bespiisningsanstalt for trængende Familier i Nyboder, beregnet paa 200 Portioner, blev indrettet under en Søofficeers Bestyrelse. En Fregats Kabys blev opsat, en Skibskok antoges, og man henvendte især Opmærksomheden paa at understøtte saadanne Familier, som havde mistet deres Forsørgere under Epidemien. I Nyboder bortreves 267 Personer, af hvilke dog de 67 vare Marinen uvedkommende.

Endnu fortiener en af Marineministeren truffen Foranstaltning særlig at fremhæves, fordi den vidner om en hos os ualmindelig Resoluthed. Da der nemlig i en af Stadens meest udbredte Tidender førtes Klage over Næringsløshed under Epidemien, bekiendtgiorde Marineministeriet, at Enhver, der trængte til Arbeide, kunde melde sig paa Holmen og erholde Beskæftigelse. Om dette Tilbud end ikke blev benyttet efter nogen stor Maalestok, deels fordi de bestaaende Laugsforhold forhindre en arbeidsløs Skomager- eller Skræddersvend i midlertidig at ernære sig med at gaae en Murer eller Tømrer tilhaande, om han endog kan faae det nok saa godt betalt, deels fordi en mangeaarig Beskæftigelse i een Haandtering som oftest giør Arbeideren mindre skikket til at gribe ind i en med denne ikke beslægtet, fortiener det dog Paaskiønnelse; thi i ethvert Tilfælde tiente det sikkert til at berolige en Mængde Familier, der saaledes i Nødsfald fik anviist en Udvei.

Politiets Virksomhed under Epidemien var deels selvstændig, deels i den overordentlige Sundhedscommmissions

og Lægeforeningens Tieneste. Om man end kan bebreide denne Autoritet, at den ikke tidligere har viist nogen særdeles Iver for at ordne vore sanitaire Forhold, for saa vidt som de ligge indenfor dens Omraade, kan det derimod ikke nægtes, at Politiet under Epidemien lagde en mageløs Utrættelighed for Dagen, og at Politidirecteuren, Hr. Conferentsraad Bræstrup, har udrettet overordentlig meget med de kun altfor faa og altfor slet lønnede Kræfter, der staae til hans Raadighed. Maaskee medvirkede ogsaa den heldige Omstændighed, at langt færre Forbrydelser bleve begaaede under Epidemien, til at Politiet kunde henvende sin udeelte Opmærksomhed paa den offentlige Reenlighed. Medens der saaledes fra den 12te Juni til den 12te Sept. 1853 vare indsatte i Politiarresten 556 Mandsfolk og 144 Fruentimmer, udgiorde Antallet i samme Tidsrum i Aaret 1852 622 Mandsfolk og 211 Fruentimmer og i Aaret 1851 724 og 206. I Aaret 1853 arresteredes for Drukkenskab 215, for Tyveri 77, for Løsgængeri 286 Personer; i Aaret 1852 arresteredes for Drukkenskab 316, for Tyveri 104 og for Løsgængeri 249 Personer; i Aaret 1851 arresteredes for Drukkenskab 352, for Tyveri 100 og for Løsgængeri 256 Personer o.s.v. Aarsagen til Forbrydelsernes Aftagen maa vel fornemmelig søges i den store Velgiørenhed, der blev lagt for Dagen, paa Grund af hvilken Nøden ikke blev til nogen uovervindelig Fristelse.

Det er alt engang blevet sagt, at det er høist vanskeligt at rense en Stad, naar man først har ladet Ureenligheden ophobe sig, og at det er aldeles ugiørligt under en Epidemi, fordi det er af afgiørende Vigtighed, at Luften skal være reen, medend det er en gammel Erfaringssætning, at jo mere man rører ved Snavs, jo mere lugter det. Politiet maatte derfor udelukkende rette sin Opmærksomhed paa at afhielpe de værste Mangler, men kun den, der kiender Byens utallige Pialtenborge og der tillige veed, hvor lidet de saakaldte pene Huse tilfredsstille de tarveligste Fordringer, kan danne sig en Forestilling om, hvilken Augias Stald Politiet her fik med at

giøre og hvilke herkuliske Kræfter, der udfordredes til at udrette, hvad der virkelig blev udrettet. Det vilde føre meget for vidt, at give en detailleret Fremstilling af Politiets Virksomhed under Epidemien; her meddeles kun enkelte Træk, der maaskee kunne bidrage til at give Læseren et Indblik i disse Forhold.

Man veed sikkert, at de Fattige nære en stor Forkiærlighed for Huusdyr, og at man selv i Armodens dunkleste Braa finder snart en Kat eller en Hund, snart en Kanin eller en Kanarifugl, som lever af de tarvelige Smuler, der falde fra Fattigmands Bord. Derimod har sikkert ikke Mange vidst, at dette Lysthaveri kan gaae saa vidt, at det kan blive farligt i sanitair Henseende; men dog er dette Tilfældet, og man tænke sig alene, hvad det er for en Uleilighed, at efterspore et altfor stort Katteholds, Kaninhold, Hønseholds eller Andehold. En gammel Jomfru, der boede paa et Qvistkammer, havde drevet det videst i denne Retning; hun holdt nemlig femten Katte, som hun forsvarede paa Liv og Død mod den indtrængende Politiembedsmand. Da hun blev opkaldt paa Politikammeret, var det aldeles umuligt, at giøre hende det begribeligt, hvorfor man nægtede hende saa uskyldig en Fornøielse, og hun betragtede det som den mest raffinerede Grusomhed, da man, efter først at have ladet hende udsøge sig een af de femten Katte, ihielslog Resten. I „hvide Ross", hvor Beboerne vare sammenstuvede som Sild i en Tønde, havde man dog ogsaa Plads til et Andehuus, og i dette Sted, hvor Svineriet rigtignok synes at have naaet sit Høidepunkt, stødte Posten umiddelbart op til en Giødningekasse. I en lignende Rønne fandt Politiet et Tagkammer, hvor en talløs Mængde Kaniner havde deres Hiem. Det blev kun reengiort to Gange om Aaret; Taget var utæt, og det er maaskee muligt at forestille sig, men umuligt at beskrive Tilstanden i dette Huus, naar Regnen trængte ind og opblødte den her opsamlede Uhumskhed. Et tredie Sted traf man paa underjordiske Køer, der heisedes ned i deres Hule, hvor de tilbragte de ni Maaneder af Aaret. Eie-

ren skal have erhvervet Dom for, at det hverken var Dyrplageri eller Menneskeplageri, at have Køer i en Kiælder. Dersom Dommerne imidlertid havde afsagt Dommen i et Værelse, hvis Vinduer vendte ud til denne Gaard, havde Piben maaskee faaet en anden Lyd, men Sagens Udfald godtgiør i alt Fald tilstrækkeligt, at en fornustig Byggelov ikke længe tør lade vente paa sig.

Medens det alt er blevet viist, at den af Lægeforeningen paatænkte Visitation ikke lod sig giennemføre, undersøgte Politiet derimod med den største Omhu alle de Huse, hvor det især kunde vente, at de værste Synder mod en ordentlig Sundhedspleie bleve begaaede, og stræbte efter bedste Evne at raade Bod paa de Onder, der overalt mødte dets Blik. De slettest indrettede Priveter forandredes og rensedes; Jernvitriol og Chlor anvendtes paa offentlig Bekostning; de raadne Trævadskerender bortskaffedes og afløstes af Zinkrender; bedre Riste indsattes, Renderne tiæredes, nye Afløbsrender bleve lagte, hvor det nødvendige Fald manglede, og mange af disse Afløbsrender, der gik igiennem beboede Kiældere, vare ikke engang forsynede med Laag! Giødningekasser, som man paa mange Steder trods et stort Kreaturhold ansaae for en Overflødighed, anskaffedes, og her maa det atter bemærkes, at saa godt som alle Brændeviinsbrændere, til stor Ulempe for Naboer og Gienboer, udføre Renovationen fra deres Gaarde tilligemed Kømøget, og at der ikke kan være Tale om nogen Orden i vort Renovationsvæsen, forinden det aldeles forbydes, at holde Køer indenfor Hovedstadens Volde, eller, hvis det skulde befindes ugiørligt, bør Køerne idetmindste anbringes i rummelige, lyse og luftige Stalde, men ikke som nu sammenstuves i et snevert Rum, hvorfra der udstrømmer den mest forpestede Stank.

Endvidere bleve Rendestenene udskyllede og Gaderne vandede, hvorved dog maa bemærkes, at Vandingen senere blev indskrænket noget, fordi Lægerne meente, at den fremmede skadelige Udbunstninger, naar Solen brændte stærkt. De stinkende Sumpe,

som alt i det Foregaaende ere omtalte, udpompedes, raadne Gulve bleve opbrudte og nye lagte, de fugtigste Kiældere istandsattes o.s.v., og skiønt Politiet efter dets eget Udsagn fandt villig Bistand hos de fleste Værter, hvorved det ogsaa alene blev muligt at udrette noget Ordentligt, giorde dog Menneskeplagerne, Eierne af de egentlige Pialtenborge, stadig Modstand, og om den end ikke hialp, gav den dog Anledning til mange Bryderier og megen Tidsspilde. Naar dertil endnu kom Nødvendigheden af at føre et skiærpet Tilsyn med Værtshuse og Frugtudsalg, at vise den Mængde Mennesker tilrette, som Epidemien havde udrevet af deres sædvanlige Forhold, samt at understøtte den overordentlige Sundhedscommission og Lægeforeningen paa mangfoldige Maader, f. Ex. ved at føre Tilsyn med Ligenes Bortførelse og Begravelse, ved Visitation af cholerabefængte Leiligheder, ved at drage Omsorg for, at de fraflyttede Leiligheder ikke atter toges i Brug o.s.v., vil sikkert Enhver indrømme, at Politiet har lagt en høist priisværdig Iver og Energi for Dagen, og at Politidirecteuren har giort sig velfortient af Staden under Epidemien.

Men om det her leverede Omrids af den under Landsoten af Autoriteterne og de private Foreninger udfoldede Virksomhed end har været nok saa betydelig og fortienstfuld, er det dog en uomtvistelig Sandhed, at det Hele kun har været og ei heller kunde være andet end Stykkeværk, deels fordi det, som sagt, ikke lader sig giøre paa eengang at indføre en god Sundhedspleie i en Stad, hvor de hygieiniske Forhold i lang Tid have været forsømte, deels og fornemmelig fordi der aldeles ikke var Tale om nogen Organisation af Kræfterne, medens tvertimod enhver Autoritet handlede paa egen Haand eller i det Høieste indledede en Correspondance med en sideordnet Autoritet, saa at megen kostbar Tid, der burde have været benyttet til at handle, forspildtes ved Forespørgsler, Conferencer og Raadslagninger. Forfatteren af disse Linier

har stillet sig paa Jagttagerens Standpunkt og efter bedste Evne søgt at paapege de Onder, hvoraf vi lide endnu den Dag idag; han veed meget godt, at det er lettere at critisere, naar Faren er forbi, end at handle under sørgelige Begivenheders Tryk. Men det er nødvendigt atter og atter at gientage, at der maa giøres Noget, dersom ikke den samme uheldige Situation skal vende tilbage. Thi Interessen for den offentlige Sundhedspleie synes allerede at slappes, skiønt Choleraen endnu findes sporadisk iblandt os, og skiønt det hovedsageligen vil komme til at beroe paa os selv, om denne Sygdom skal rodfæste sig, hvilket den ufeilbarlig vil, naar Stedforholdene ere saaledes, at de avle den Gift, der vedligeholder Sygdommen; thi i saa Fald optræder den epidemisk, „den har sin Rod paa selve Stedet og kræver regelmæssigt sine Offre." *)

Det ligger udenfor dette lille Skrifts Plan, at foreslaae positive Foranstaltninger til en bedre Ordning af de sanitaire Forhold. Hensigten dermed har kun været, at give en flygtig Skildring af Tilstanden under Epidemien, i det Haab, at et Billede af det Passerede muligviis ogsaa turde indeholde en eller anden Lære for Fremtiden. Men ligesom det alt er blevet paaviist, hvorledes Hovedstadens Borgere selv kunne komme til at øve en afgiørende Indflydelse baade paa den høist uheldige kiøbenhavnske Fattigforsørgelse og paa den ligesaa uheldigt stillede Sundhedspleie, saaledes bør den Bemærkning ikke holdes tilbage, at det fornemmelig er det Offentliges uafviselige Pligt, at vække Reenlighedssandsen og især at foregaae med et godt Exempel. Men dette vil først skee, saafremt alle de til en forsvarlig Sundhedspleie henhørende Grene komme i Hænderne paa en sagkyndig, forretningsdygtig Autoritet med besluttende Myndighed og i Besiddelse af de nødvendige Pengemidler til at gien-

*) Om de Stoffer, der saaledes muligviis tiene til at avle Sygdommen, findes meget interessante Oplysninger i det for kort Tid siden udkomne og ovenfor citerede Skrift: Om de sandsynlige Aarsager til Choleraens ulige Styrke i de forskiellige Dele af Kiøbenhavn ved A. Colding og J. Thomsen

nemføre radicale Reformer. Hvorledes Bestyrelsen for den offentlige Sundhedspleie bør være ordnet, er et Spørgsmaal, som det medicinske Selskabs hygieiniske Comitee*) allerede i Aaret 1850 har besvaret, og da Interessen for denne Sag nu vistnok er mere levende end paa den Tid, meddeles her et Omrids af denne Comitees Forslag.

Comiteen siger: „Hvis det, som man i vor Tid kalder den sociale Reform, fornuftigviis skal betyde noget og skal kunne giennemføres, da maa den muligviis begynde med, men i ethvert Tilfælde indbefatte den offentlige Sundhedspleie. De almindelige Livsbetingelser, som vel ere fælleds for Alle, men af hvilke, naar de ere slette og usunde, de fattige og arbeidende Klasser især paavirkes (da disse Klasser mangle Midler til at modvirke eller undgaae det Skadelige), disse Betingelser maae giøres sundere og behageligere, og Massen af Befolkningen maa gives Smag paa det Velvære, som sund og reen Luft, godt Vand, renlige Omgivelser, gode Boliger og en vis Beqvemmelighed kan give, og hvorved igien ikke blot den legemlige, men ogsaa den aandelige Sundhed og Sædelighed kan udvikles." Comiteen dvæler nu ved alle de saa bittert følte Mangler og Savn, paaviser det Umulige i at udrette Noget med den Mængde Autoriteter og Kommissioner, saasom Magistraten, Borgerrepræsentanterne, Stadsphysikus, Sundhedscollegiet, de forskiellige Commissioner for Vandvæsenet, Brolægningsvæsenet, Renovationsvæsenet, Havnevæsenet, Fortifikationsvæsenet o. s. v., hvoraf egentlig Ingen bærer Ansvaret. Den foreslaaer, at oprette et Sundhedsraad for Staden Kiøbenhavn, hvis Formaal skulde være, at giøre Staden til saa sundt et Opholdssted som muligt. Det maa altsaa først og fremmest have Opmærksomheden henvendt paa de for Alle lige nødvendige og uundværlige Livsbetingelser: Luft, Vand og Næringsmidler. Det bør have Øie med Alt, hvad der

*) Det medicinske Selskabs hygieiniske Comitee bestaaer af Dhrr. Hornemann, Buntzen, Dahlerup, Paulli og Salomonsen.

henhører til Reenlighed (Kloak- Latrin-Renovations- og Brolægningsvæsenet); det bør søge at fierne alle Fabrikker og Industrianlæg, der medføre skadelige Uddunstninger, fra Staden; det bør søge at forbedre og rense Luften i Stadens offentlige Bygninger; det bør paasee, at Adgangen til det nødvendige Lys og den friske, frie Luft ikke indskrænkes for meget ved Opførelsen af nye eller ved Ombygningen af ældre Huse. Sundhedsraadet bør endvidere sørge for en god, rigelig og stadig Vandforsyning, og forebygge Falholdelsen af fordærvede eller forfalskede Fødemidler. Det bør søge at modvirke Udviklingen af farlige Sygdomme blandt den fattige Deel af Befolkningen ved at drage Omsorg for de fattige og arbeidende Klassers Velvære, f. Ex. ved at opføre eller yde Tilskud til billige Vaskerier*), Badehuse og Arbeiderboliger. Endeligen bør Sundhedsraadet søge at træffe andre gavnlige og nødvendige Foranstaltninger til at forebygge smitsomme Sygdomme og til at standse dem, naar de alt ere udbrudte.

Dette Sundhedsraad, under hvis Omraade mange mellem forskiellige Autoriteter spredte Forretninger, der naturligen høre sammen, kom til at staae, skulde ikke blot forlenes med den nødvendige Myndighed til at foreslaae nye Love og paasee deres Overholdelse, men ogsaa være berettiget til, hvis Nogen viste Ulydighed imod dets Anordninger og de bestaaende Sundhedslove, at straffe med Pengebøder og lade det Forsømte udføre paa Vedkommendes Regning. Den hygieiniske Comitee foreslaaer endelig, at Kiøbenhavns Sundhedsraad kom til at bestaae af Politidirecteuren, Stadsphysikus, to andre Læger, en Chemi-

*) En i Udlandet bosat patriotisk dansk Mand, Hr. Baron C. Hambro i London, har allerede for flere Aar siden skiænket 12000 Rbd. til Opførelsen af et af de her omtalte Vaskerier i Kiøbenhavn. Men han har desværre ikke været rigtig indviet i vore Forhold; han har nemlig overdraget Ideens Realisation til Borgerrepræsentationen, og det er sagtens overflødigt at tilføie, at der endnu ikke er foretaget noget Skridt til at udføre den.

ker, en Bygningskyndig, en civil og en militair Ingenieur (valgte for visse Aar, f. Ex. 10) samt af nogle af Communalbestyrelsen valgte Borgere.

Om end et saadant Sundhedsraad vilde have stiftet sto Nytte under Epidemien, hvis det allerede var blevet oprettet i Aaret 1850, have vi ogsaa her høstet Opsættelseslystens og Seendrægtighedens eneste Frugt; vi have erhvervet en kun altfor dyrkiøbt Erfaring, ifølge hvilken det af den hygieiniske Comitee motiverede Forslag muligviis bør undergaae enkelte Modificationer. Men dette Forslag vil i ethvert Tilfælde kunne danne et godt Grundlag til at bygge videre paa, og det staaer til at haabe, at flere af de hæderlige Læger og andre Fagmænd, der virkede med saa megen Utrættelighed og Selvopoffrelse under Epidemien, ikke ville hvile, førend de faae en for Almeenvellet saa paatrængende nødvendig Foranstaltning, som en Reform i vore sanitaire Forhold giennemført, og det staaer ligeledes til at haabe, at deres Bestræbelser i denne Retning nu ville møde kraftigere Understøttelse.

Men om en Reform i vore sanitaire Forhold end tidligt eller seent vil blive iværksat, fordi Selvopholdelsesdriften i ethvert Tilfælde vil understøtte den, kan en Reform i Fattigforsørgelsen, der hører til et af de allervanskeligste statsoeconomiske Spørgsmaal, neppe blive giennemført med samme Lethed, fordi den kræver en betydelig Opoffrelse af Tid, Kræfter og Penge, medens det Udbytte, man vil faae, snarere er moralsk og aandeligt, end materielt. Dog er der ogsaa i denne Retning giort en Begyndelse. Hr. Doctor med. Brandes, hvis levende Interesse for en Forbedring af vor Fattigforsørgelse alt er bleven omtalt, og som under en flereaarig Ansættelse paa almindeligt Hospital har havt god Leilighed til at sætte sig ind i de sørgelige Forhold, indgav nemlig før sin Afreise til Udlandet en Forestilling til Ministeriet, hvori han henledede dets Opmærksomhed paa de fleste af de fremhævede Ulemper og opfordrede det til at nedsætte en Commission for at undersøge Sagen. Det er blevet sagt af

velunderrettede Folk, at Ministeriet skulde have isinde at efterkomme Opfordringen. Men skiønt dette Forsæt fortiener al mulig Paaskiønnelse, tør det dog vel nok være tilladt at spørge om, hvorfor man vil blive staaende paa Halvveien? hvorfor man ikke vil giøre hele vor Fattigadministration til Gienstand for en grundig Undersøgelse? Om end Virkningerne have aabenbaret sig paa en sørgeligere og mere rædselsfuld Maade i Lemmestiftelsen paa almindeligt Hospital, afgive dog hverken Frelserens Arbeidshuus, Lille Kiøbenhavn eller Vartou noget meget gunstigere Vidnesbyrd om den kiøbenhavnske Fattigdirections milde Omsorg for de Fattige, og om Virkningerne end ere forskiellige, ere Aarsagerne dog eens overalt. Fattigforsørgelsen, baseret paa Planen af 1. Juli 1799 og den i Tidens Løb udviklede Praxis, er haard og ubarmhiertig; den er Frugten af den Statsoekonomi, der lærer, at naar Pladsen om Bordet først er besat, have de Udelukkede intet Krav paa at blive mættede, medens den Statsoekonomi, Nutiden hylder, tvertimod, saaledes som det medicinske Selskabs hygieiniske Comitee saa sandt bemærker, har stillet sig den Opgave, at give Massen af Befolkningen, baade den fattige og den arbeidende Klasse, Smag paa det Velvære, „som sund og reen Luft, godt Vand, reenlige Omgivelser, gode Boliger og en vis Beqvemmelighed kan give." Og denne Statsoekonomi bør vort Samfund i Særdeleshed hylde, fordi den danske Almue med Hensyn til alle statsborgerlige Rettigheder er stillet paa lige Fod med de øvrige Samfundsklasser. Enhver Ven af vor Forfatning, der billiger Lighedsprincipets Giennemførelse i denne Retning, maa ogsaa ville Conseqventserne, maa ogsaa bidrage til, at en haardhiertet og ubillig Fattigforsørgelse, der stiller Forbryderen ved Siden af den uden egen Brøde Forarmede, viger Pladsen for menneskekiærligere Grundsætninger. Thi man maa ikke glemme, at Almuen danner Mellemledet mellem den fattige og den velhavende Klasse, at Almuesmanden vel undertiden arbeider sig op i den sidstnævnte, men ogsaa ofte synker ned i den førstnævnte Klasse,

til hvilken han desuden næsten altid ved Slægtskabets og Venskabets Baand er knyttet, og naar man ved de Fattiges Behandling gaaer frem med Strenghed og Barskhed istedetfor med Humanitet og Mildhed, lægger man selv Spiren til et Misnøie, en Forbittrelse og et Had, der under uheldige Tidsomstændigheder kunne have de sørgeligste Følger. Det er allerede nu kommet saa vidt, at naar man giver en af Almuen, der har en stor Familie at forsørge og der befinder sig i en øieblikkelig Nød, det Raad, at han skal søge om Hielp hos Fattigdirectionen, farer han gysende tilbage; raader man ham derimod til at gaae til Politiassistenten eller op paa Politikammeret, tager han takkende mod Raadet. Af en slig Beskaffenhed er den Mening, der har rodfæstet sig hos Almuen om vor Fattigforsørgelse; om den er begrundet eller ei, er et andet Spørgsmaal, men Enhver, der har havt at bestille med denne Deel af Befolkningen, vil kunne bevidne, at det her Fremførte er sandt.

Hvor meget der imidlertid end vilde være vundet, hvis det lykkedes at faae nedsat en Commission med det Hverv, at undersøge hele vor Fattigforsørgelse, tør det vel, med Blikket henvendt paa slige Commissioners tidligere Historie, ikke være af Veien at minde om, at det aldeles vil beroe paa dens Sammensætning, om den vil komme til noget Resultat. Vælger man Mænd, der hildede i bureaukratiske Fordomme, ville vogte sig for at røbe, „hvad der hemmeligt bør at holdes", medens de derimod ville giøre Alt for at beskytte deres Standsfæller bag Kammeraterietſ Bolværk, kan Sagens Tilendebringelse, hvis vi overleve den, neppe bringe noget betydeligt Udbytte. Vælger man derimod Mænd, der ville Sandheden, hele Sandheden, og Intet uden Sandheden, vil det snart komme for Dagen, at der er noget Raaddent ved den kiøbenhavnske Fattigforsørgelse. Uden paa nogen Maade at ville foregribe Regieringens Valg, tør det vel paastaaes, at Mænd, som Dhrr. Professor Fenger, Professor Hornemann, Pastor Brun, Forsørgelsesforstander, Silke- og Klædehandler Schröder, Pastor Blædel, Justitsraad Jetzmark, Justitsraad Høiesterets-

advocat Liebenberg, Centralcomiteens Formand, Konsthandler C. A. Meyer o. fl. nok ville være istand til at opklare denne Sag.

Resultatet af en af saadanne Mænd ledet Undersøgelse maa absolut føre ind paa Reformernes Vei. Det vil da vise sig, om den nærværende Fattigdirection vil være villig til at betræde denne nye Bane; men i modsat Fald maa den træde af, da det er umuligt, at man kan lade Alt blive ved det Gamle. Thi medens den kiøbenhavnske Fattigdirection ligner en Magt og Anseelse berøvet Kongeslægt deri, at den Intet har lært, ligner den den derimod ikke deri, at den Intet har glemt; den synes tvertimod at have glemt Alt, glemt Alt i den Grad, at den endog er betænkt paa at udvide almindeligt Hospital, dette store Brændpunkt for Epidemien, som om de paa dette Sted foregaaede rædselsfulde Begivenheder endnu ikke vare i friskt Minde hos Publicum, som om Hovedstadens Borgere, der finde sig i at have en saadan Barmhiertighedens og Goddædighedens Repræsentant, ikke derved udsatte sig for den Fare, at miste deres velerhvervede Berømmelse for utrættelig Velgiørenhed.

Hvor stor imidlertid Fattigdirectionens Glemsomhed end monne være, bør vi Andre dog huske paa, at den kolde Aarstid, i hvilken der skal virkes, er kortvarig, medens det Arbeide, som skal udføres, er meget betydeligt. Ingen kan sige, om Choleraepidemien næste Sommer atter vil hiemsøge os, men hvad vi derimod, støttende os paa den af Videnskaben giorte Erfaring, vide med Vished, det er, at det staaer i vor egen Magt, at formilde og i høi Grad at forringe dens ødelæggende Virkninger. Hvis vi altsaa anvende den os levnede Tid til at fierne Aarsagerne til de forpestede Uddunstninger, der nu dampe omkring os, til at forbedre vore fattige Medmenneskers Kaar, til at reengiøre deres jammerlige Boliger, til at rense den usunde Luft, hvori de aande og leve, og til at drage Omsorg for, at Humaniteten, Godgiørenheden og Barm-

hiertigheden ogsaa trænge ind i vore Lemmestiftelser og Arbeidshuse, vil den i Begyndelsen af dette lille Skrift citerede Forfatters Forjættelse gaae i Opfyldelse — vil den alvorlige, verdenshistoriske Paamindelse, vi have modtaget, blive til Velsignelse for vort Samfund.

